

Research paper

Year (Vol.), ...-, Season, 2025

Systematic Functional Analysis of Grammatical Metaphors in the "Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (Approved in 1974)"

Mohsen Nobakht¹ | Yunes Azizian²

¹ Assistant Professor of Linguistics, Language Studies Department, The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Islamic Sciences and the Humanities (SAMT), Tehran, Iran. (Corresponding Author)

E-mail: nobaxt@gmail.com

² Assistant Professor of Linguistics, English Language and Literature Department, Faculty of Letters and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E-mail:

y.azizian@scu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research article

Article history:

Received:

Accepted:

Keywords:

Grammatical metaphor,
Ideational metaphor,
Interpersonal metaphor,
Logical metaphor,
Environmental Protection
and Enhancement Act

ABSTRACT

This study aims to investigate the use and functions of grammatical metaphors in the "Environmental Protection and Enhancement Act of Iran." The study method was mixed (quantitative-qualitative). In the quantitative phase, the frequency of different types of grammatical metaphors—ideational, interpersonal, and logical—was calculated and presented in a statistical table. In the qualitative phase, a multi-layered analysis encompassing linguistic, metaphorical, discourse, contextual, and ideological dimensions was conducted. The findings indicate that ideational metaphors, which appeared most frequently, transform processes and states into abstract nouns, shifting focus from human agents to institutions; interpersonal metaphors reinforce responsibilities and legal obligations; and logical metaphors condense causal and conditional relations into regulatory concepts. Discourse and ideological analyses reveal that these linguistic structures legitimize institutional power, obscure individual responsibility, and reinforce organizational duties. Furthermore, the legal text linguistic design facilitates information compression and depersonalization of actions through nominalization, obligatory modality, and agent deletion.

Cite this article: Nobakht, M., Azizian, Y. (2025). "Systematic Functional Analysis of Grammatical Metaphors in the "Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (Approved in 1974)". *Journal of Linguistic Studies: Theory and Practice*, 2025 (Vol.), ...-

.....

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: [10.22034/jls.2025.144535.1300](https://doi.org/10.22034/jls.2025.144535.1300)

1. Introduction

The study addresses the crucial role of environmental protection in sustaining human life and development, noting severe challenges in Iran such as pollution, water scarcity, and biodiversity loss (Dasgupta, 2021; Rockström et al., 2009; Shahrokhi, 2018). Laws and regulations serve as the primary tools for environmental governance, and their effectiveness depends heavily on language, which structures meaning and conveys obligations (Tiersma, 1999; Solan, 2005). Drawing on Systemic Functional Linguistics (SFL) (Halliday & Matthiessen, 2014), the paper highlights the importance of grammatical metaphor (Halliday, 1994; Martin & Rose, 2008) in shaping the formal, abstract, and impersonal style of legal discourse. The research identifies a gap in studies of grammatical metaphors within Iranian environmental law and aims to fill it by examining the Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (1974). The study seeks to determine the types of grammatical metaphors employed, how they represent legal duties and responsibilities, and how they contribute to the authoritative and depersonalized character of legal texts.

2. A brief note of previous works

Previous research in Systemic Functional Linguistics (SFL), particularly Halliday's theory of grammatical metaphor (Halliday, 1994; Halliday & Matthiessen, 2014), has explored how language structures, such as nominalization, condense meaning and depersonalize discourse. Studies have categorized grammatical metaphors into ideational, interpersonal, and logical types, each serving distinct roles in legal and scientific texts (Martin & Rose, 2003; Ravelli, Simon-Vandenberg & Taverniers, 2011; Taverniers, 2017). In legal discourse, especially, nominalization and other grammatical metaphors have been shown to obscure individual responsibility and clarify obligations (Baratta, 2010; Tiersma, 1999; Tiersma & Solan, 2012). While environmental law has been shown to use nominalization extensively (Rockström et al., 2009; Dasgupta, 2021), there is limited research on grammatical metaphor in Iranian legal texts. Notable works in Iran have focused on literary, political, and translation texts, highlighting how grammatical metaphors influence meaning and ideology (Razavian & Mobaraki, 2013; Rezapur, 2015; Razavian & Taheri, 2019; Maqdari & Saqi, 2024; Malmir et al., 2023; Islami & Rezaei Jamkarani, 2021). However, studies on their role in environmental law are scarce, and this study aims to fill that gap by analyzing the *Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (1974)*.

3. Theoretical framework

The theoretical framework of the study is based on Systemic Functional Linguistics (SFL) (Halliday, 1994; Halliday & Matthiessen, 2014), which views language as a system of meaning-making organized into ideational, interpersonal, and textual metafunctions. A central concept is grammatical metaphor, especially nominalization, through which processes, states, and qualities are re-encoded as abstract nouns. This mechanism enables legal texts to compress meaning, depersonalize actions, and establish a formal, impersonal style of discourse. Building on Martin & Rose (2008), the study focuses on three types of grammatical metaphor—ideational, interpersonal, and logical—that

respectively transform processes into abstract entities, represent obligations and authority, and condense causal and conditional relations. In legal contexts, such as the Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (1974), these metaphors not only structure meaning but also serve ideological functions, legitimizing institutional power, obscuring individual responsibility, and reinforcing organizational authority. This framework thus guides the analysis of how grammatical metaphors function linguistically and ideologically in environmental legislation.

4. Research methodology

The study employs a mixed-methods design that integrates quantitative and qualitative procedures to analyze the Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (1974). In the quantitative phase, all instances of grammatical metaphor were systematically extracted from the full text of the Act and classified into ideational, interpersonal, and logical categories following the framework of Systemic Functional Linguistics (Halliday, 1994; Halliday & Matthiessen, 2014; Martin & Rose, 2008). Their frequency and distribution were then calculated and presented statistically to reveal dominant patterns. In the qualitative phase, a multi-layered analysis was carried out, encompassing linguistic, discourse, and ideological dimensions, in order to show how grammatical metaphors function in encoding abstract meanings, representing legal obligations, depersonalizing human agents, and legitimizing institutional authority. The Act was chosen as the corpus because of its comprehensive coverage of environmental responsibilities, formal and technical legal style, and suitability for extracting grammatical structures. Data collection relied on direct examination of the legal text, while analysis combined quantitative precision with qualitative depth, ensuring reliability, validity, and replicability of the findings.

5. Conclusion

The study set out to examine the use and functions of grammatical metaphors in the Environmental Protection and Enhancement Act of Iran (1974), with the aim of identifying their types, roles, and discursive implications. The findings showed that ideational metaphors, especially nominalizations of processes, were the most frequent, enabling the text to present environmental duties and processes as abstract, institutionalized entities. Interpersonal metaphors played a significant role in reinforcing obligations and legal authority, while logical metaphors—though less frequent—were used to condense causal and conditional relations into regulatory forms. Together, these patterns created a formal, impersonal, and authoritative discourse that shifts responsibility from individuals to institutions, legitimizes organizational power, and ensures precision and density in legal expression.

The study contributes to the fields of legal linguistics and environmental discourse analysis by demonstrating how grammatical metaphors function not only as linguistic tools but also as ideological mechanisms that shape the representation of power and responsibility in law. While the analysis provided valuable insights, it was limited to a single legal text, and future research could extend to broader corpora of environmental or legal documents to compare patterns across contexts. Overall, the research underscores the importance of grammatical metaphor as both a linguistic and

discursive resource in lawmaking, with implications for understanding how language structures environmental governance.

دانشگاه آزاد
ایران

دوره ۴، شماره ۴، شماره پیاپی ۱۴۰۵، فصل ۱۴۰۵، ص ۱۴۰۵-...

تحلیل نقش‌گرای نظام‌مند استعاره‌های دستوری در «قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران» (مصوب ۱۳۵۳)

محسن نوبخت^۱، یونس عزیزیان^۲

۱. (نویسنده مسئول) استادیار زبان‌شناسی، گروه مطالعات زبانی، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت» (سازمان مطالعه و تدوین)، تهران، ایران. nobaxt@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. y.azizian@scu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ وصول:

۱ دی ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱ دی ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

استعاره دستوری،

استعاره اندیشگانی،

استعاره بینافردی،

استعاره منطقی،

قانون حفاظت و بهسازی

محیط‌زیست

این پژوهش با هدف بررسی کارکرد استعاره‌های دستوری در متن «قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران» انجام شد. روش مطالعه کمی-کیفی بود؛ در بخش کمی، بسامد انواع استعاره‌های دستوری شامل اندیشگانی، بینافردی و منطقی تحلیل و جدول آماری مربوط ارائه شد. در بخش کیفی، تحلیل چندلایه‌ای شامل تحلیل زبانی، استعاره، گفتمانی صورت گرفت. یافته‌ها نشان دادند که استعاره‌های اندیشگانی با بیشترین بسامد، فرایندها و حالات را به اسامی انتزاعی تبدیل کرده و تمرکز را از عامل انسانی به نهادها منتقل می‌کنند؛ استعاره‌های بینافردی، مسئولیت‌ها و الزامات قانونی را تقویت می‌کنند و استعاره‌های منطقی، روابط علت - معلولی و شرطی را به‌صورت فشرده و قابل مقررگذاری بازمی‌نمایند. تحلیل‌های گفتمانی نشان داد که این ساختارهای زبانی مشروعیت‌بخش قدرت نهادی، پنهان‌کننده مسئولیت فردی و تثبیت‌کننده وظایف نهادها هستند. علاوه بر این، طراحی زبانی متن قانونی با بهره‌گیری از اسمی‌سازی، وجهیت‌های الزام‌آور و حذف عامل انسانی موجب فشرده‌سازی اطلاعات و غیرشخصی‌سازی اقدامات می‌شود.

استاد: نوبخت، محسن؛ عزیزیان، یونس (۱۴۰۴). تحلیل نقش‌گرای نظام‌مند استعاره‌های دستوری در «قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران» (مصوب ۱۳۵۳). پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، دوره (شماره)، ۱۴۰۵-....

ناشر: دانشگاه کردستان

حق مؤلف: نویسندگان

DOI: [10.22034/jls.2025.144535.1300](https://doi.org/10.22034/jls.2025.144535.1300)

۱. مقدمه

محیط‌زیست یکی از بنیادی‌ترین زمینه‌های زندگی بشر است و سلامت، امنیت و رفاه جوامع انسانی به کیفیت و پایداری آن وابسته است. منابع طبیعی، هوا، آب و زمین، نه تنها زیربنای زندگی انسان‌ها هستند، بلکه تأثیر مستقیم بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارند (داسگوپتا^۱، ۲۰۲۱). با این حال، فشارهای ناشی از فعالیت‌های انسانی مانند آلودگی، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع و تغییرات اقلیمی، تهدیدهای جدی برای محیط‌زیست ایجاد کرده‌اند که ضرورت توجه ویژه و اقدام‌های پیشگیرانه را آشکار می‌سازد (راکستروم^۲ و همکاران، ۲۰۰۹). این ضرورت در ایران نیز به شدت احساس می‌شود، زیرا کشور با چالش‌هایی مانند آلودگی هوا، خشک شدن تالاب‌ها، کاهش منابع آب و نابودی تنوع زیستی مواجه است (شاهرخی^۳، ۲۰۱۸). در چنین شرایطی، قانون محیط‌زیست و مقررات مرتبط، با تعیین وظایف و مسئولیت‌های قانونی، ابزار اصلی برای حفاظت و بهسازی محیط‌زیست در ایران به شمار می‌رود و می‌تواند زمینه را برای توسعه پایدار و مدیریت منابع طبیعی فراهم کند (تیرسما^۴، ۱۹۹۹).

زبان به عنوان اصلی‌ترین ابزار بازنمایی معنا در جوامع انسانی، نقش محوری در تدوین و تبیین قوانین دارد. قوانین، چه در حوزه محیط‌زیست و چه در دیگر حوزه‌ها، نیازمند انتقال دقیق و روشن مفاهیم، وظایف و مسئولیت‌ها هستند و زبان قانونی این امکان را فراهم می‌آورد. ساختارهای زبانی در متن قانونی نه تنها پیام قانونی را منتقل می‌کنند، بلکه با استفاده از ویژگی‌هایی مانند جملات مجهول، اسمی‌سازی‌ها^۵ و ساختارهای رسمی، قدرت بازنمایی غیرشخصی و رسمی را ایجاد می‌کنند. به عبارت دیگر، زبان قانون، معنا را سازمان‌دهی و تثبیت و شرایطی ایجاد می‌کند که مخاطب بتواند حقوق و تکالیف خود را با دقت درک کند (تیرسما، ۱۹۹۹؛ سولان^۶، ۲۰۰۵). بنابراین، تحلیل دقیق زبان متون قانونی، به ویژه قوانین محیط‌زیست، اهمیت ویژه‌ای دارد و می‌تواند به فهم بهتر ساختارهای قانونی و تأثیر آن‌ها بر رفتار اجتماعی کمک کند.

زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند^۷، به عنوان رویکردی کارکردگرا^۸ برای تحلیل زبان، ابزاری مناسب برای بررسی متن‌های قانونی و حقوقی فراهم می‌آورد (هلیدی^۹ و متیسن^{۱۰}، ۲۰۱۴). این رویکرد بر این اصل استوار است که زبان مجموعه‌ای از انتخاب‌های معنایی است و ساختارهای دستوری، معنای خاص خود را در متن شکل می‌دهند. با توجه به ویژگی‌های رسمی و پیچیده زبان قانونی، تحلیل متون قانونی با چارچوب زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند امکان شناسایی نحوه سازمان‌دهی معنا، روابط علت و معلولی و نقش‌های میان‌فردی گوینده و مخاطب را فراهم می‌کند. این چارچوب به پژوهشگران اجازه می‌دهد تا به صورت نظام‌مند و منسجم، ویژگی‌های زبانی متن‌های قانونی را تحلیل و بازنمایی کنند.

1. Dasgupta

2. Rockström

3. Shahrokhi

4. Tiersma

5. nominalization

6. Solan

7. Systemic Functional Linguistics (SFL)

8. functionalist

9. Halliday

10. Matthiessen

استعاره‌های دستوری^۱، به‌عنوان یکی از ابزارهای نظری اصلی در زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، الگوی مناسبی برای تحلیل متون قانونی محسوب می‌شوند (هلیدی، ۱۹۹۴؛ مارتین^۲ و رز^۳، ۲۰۰۸). این استعاره‌ها با تبدیل فرآیندها، حالت‌ها و ویژگی‌ها به اسم و بازنمایی روابط علت و معلولی و شرطی به‌صورت انتزاعی، امکان بازنمایی معنا به شیوه‌ای رسمی، غیرشخصی و دقیق را فراهم می‌آورند. با استفاده از استعاره‌های دستوری، می‌توان نحوه سازمان‌دهی مفاهیم قانونی، وظایف و مسئولیت‌ها و سبک زبانی متن قانون را شناسایی کرد. بر این اساس، هدف این پژوهش، بررسی کاربرد و کارکرد استعاره‌های دستوری در متن «قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران (مصوب ۱۳۵۳)» است تا مشخص شود چگونه این استعاره‌ها معنا، وظایف و مسئولیت‌های قانونی را بازنمایی می‌کنند. این مطالعه با استفاده از چارچوب زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، به تحلیل انواع استعاره‌های دستوری (اندیشگانی^۴، بینافردی^۵ و منطقی^۶) و تأثیر آن‌ها بر مشروعیت‌بخشی به قدرت نهادی، غیرشخصی‌سازی اقدامات و فشرده‌سازی اطلاعات می‌پردازد. همچنین، پژوهش حاضر به دنبال ارائه چارچوبی برای تحلیل زبان‌شناسی حقوقی و گفتمان قانونی در حوزه محیط‌زیست است.

نظر به اهمیت تحلیل زبان در قوانین محیط‌زیست و کاربرد چارچوب استعاره‌های دستوری، پرسش‌های اصلی پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

۱. چه نوع استعاره‌های دستوری در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست به‌کاررفته است؟
۲. این استعاره‌ها چگونه معنا و وظایف قانونی را بازنمایی می‌کنند؟
۳. نقش استعاره‌های دستوری در ایجاد رسمی بودن و غیرشخصی بودن زبان قانون چگونه است؟
۴. چه الگوهای دستوری رایجی در متن قانون وجود دارند که انتقال معنا و بازنمایی مسئولیت‌ها را تسهیل می‌کنند؟

۲. پیشینه پژوهش

هلیدی با ارائه نظریه دستور نقش‌گرای نظام‌مند در دهه‌های پایانی قرن بیستم، یکی از تأثیرگذارترین رویکردها در تحلیل زبان را بنیان نهاد. در این چارچوب، زبان نظامی از انتخاب‌های معناشناختی تلقی می‌شود که در سه فرانش اندیشگانی، بینافردی و متنی^۷ به تولید معنا می‌انجامد (هلیدی و متیسن، ۲۰۱۴). از منظر نقش‌گرایی، هرگونه تغییر در صورت دستوری می‌تواند به تغییر در شیوه بازنمایی معنا بینجامد. در همین راستا، هلیدی (۱۹۹۴) مفهوم «استعاره دستوری» را مطرح کرد و نشان داد که یک معنا می‌تواند در سطحی متفاوت از ساختار زبانی رمزگذاری شود؛ برای مثال، فرایندها (فعل‌ها) می‌توانند به اسامی تبدیل شوند. این فرایند سبب فشرده‌سازی معنا، تراکم اطلاعات و حذف عامل انسانی می‌شود و در متون رسمی و تخصصی بسیار متداول است و بسامد رخداد بالایی دارد (تاونریز^۸، ۲۰۱۷).

1. Grammatical Metaphor (GM)

2. Martin

3. Rose

4. ideational metafunction

5. interpersonal

6. logical

7. textual

8. Taverniers

پژوهشگران متعددی گونه‌های گوناگون استعارهٔ دستوری را در سه دستهٔ اصلی اندیشگانی، بینافردی و منطقی دسته‌بندی کرده‌اند (مارتین و رز، ۲۰۰۳). استعاره‌های اندیشگانی بیشتر به اسمی‌سازی فرایندها و کیفی‌سازی پدیده‌ها می‌پردازند؛ استعاره‌های بینافردی ابزارهایی چون وجهیت و ساخت‌های التزامی را برای بیان نگرش و الزام به کار می‌گیرند؛ و استعاره‌های منطقی به بازسازی روابط علی و شرطی در قالب‌های فشرده‌تر اختصاص دارند (راولی^۱، سیمون-وندنبرگن^۲، و تاوینرز، ۲۰۱۱). در سال‌های اخیر، تلاش‌های تازه‌ای برای بازنگری نظریه و تعیین معیارهای دقیق شناسایی و رمزگذاری انواع استعاره در متون تخصصی صورت گرفته است (دوریم^۳، ۲۰۱۵؛ یانگ^۴، ۲۰۲۰).

پژوهش‌های متعددی نشان داده‌اند که اسمی‌سازی و سایر انواع استعارهٔ اندیشگانی به‌طور خاص در متون علمی و حقوقی رایج‌اند و عمدتاً برای فشرده‌سازی معنا، افزایش سطح انتزاع و حذف عامل انسانی کاربرد دارند (باراتا^۵، ۲۰۱۰). در حوزهٔ زبان حقوقی، مطالعات نشان می‌دهند که این نوع زبان ماهیتی فشرده، غیرشخصی و پیچیده دارد و همین امر، فهم و خوانایی آن را برای مخاطبان عادی دشوار می‌سازد (تیرسما، ۱۹۹۹؛ تیرسما و سولان، ۲۰۱۲). تحلیل‌های نقش‌گرایانه، به‌ویژه از منظر استعارهٔ دستوری، می‌توانند شیوه‌های بازنمایی مسئولیت و نقش عامل انسانی را در این متون آشکار کنند.

اگرچه عمدهٔ پژوهش‌های نقش‌گرا بر متون آموزشی و علمی متمرکز بوده‌اند، در سال‌های اخیر تحقیقات متعددی به بررسی استعارهٔ دستوری در متون حقوقی و سیاست‌گذاری پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه، سلیم^۶ و شیر^۷ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای با تحلیل بنده‌بند متون قانونی نشان دادند که اسمی‌سازی و وجهیت نقش محوری در بازنمایی الزام و مشروعیت دارند. همچنین زارعی‌فرد^۸ و زارعی^۹ (۲۰۲۰) با بررسی متون قانونی ایران دریافتند که استعاره‌های اندیشگانی، ابزار اصلی برای انتزاعی‌سازی مفاهیم حقوقی هستند. این مطالعات، بر ضرورت استفاده از ترکیب روش‌های کمی (شمارش بسامد) و کیفی (تحلیل گفتمان) برای آشکارسازی کارکردهای ایدئولوژیک ساختارهای استعاری در متون قانونی تأکید دارند. در کنار آن، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای در حوزهٔ محیط‌زیست نیز نشان داده‌اند که زبان قوانین زیست‌محیطی به‌شدت متکی بر ساختارهای اسمی‌سازی است و همین امر گاه موجب حذف نقش عامل انسانی در فرایندهای مسئولیت‌پذیری می‌شود (راکستروم و همکاران، ۲۰۰۹؛ داسگوپتا، ۲۰۲۱). این ویژگی، اهمیت به‌کارگیری تحلیل‌های نقش‌گرا را در ارزیابی کارآمدی زبانی متون حقوقی زیست‌محیطی دوچندان می‌سازد.

در دههٔ اخیر، مطالعات نقش‌گرایانه در ایران نیز رشد قابل توجهی یافته‌اند. پژوهش‌های فارسی عمدتاً بر کاربرد استعاره‌های دستوری در متون ادبی، سیاسی و ترجمه‌ای متمرکز بوده‌اند و کمتر به متون قانونی پرداخته‌اند؛ این شکاف، ضرورت بررسی استعاره‌های دستوری در گفتمان حقوقی را برجسته می‌کند. برای نمونه، رضویان و مبارکی

¹. Ravelli

². Simon-Vandenberg

³. Devrim

⁴. Yang

⁵. Baratta

⁶. Saleem

⁷. Sher

⁸. Zareifard

⁹. Zarei

(۱۳۹۲) استعاره‌های دستوری را شاخصی نو برای تمایز زبان علم و ادب معرفی کردند. یافته‌های آن‌ها نشان داد که بسامد استعاره‌های دستوری، به‌ویژه اسمی‌سازی فرایندها، در متون علمی به‌مراتب بالاتر از متون ادبی است؛ زیرا نویسندگان علمی از این استعاره‌ها برای غنی‌سازی محتوا، فشرده‌سازی اطلاعات و تخصصی‌سازی متون بهره می‌برند، درحالی‌که کاربرد آن‌ها در متون ادبی به‌مراتب کمتر است. ابراهیم‌پورنیک و همکاران (۱۴۰۳) نیز به تحلیل ساخت اضافه در زبان فارسی از منظر دستور نقش‌گرای نظام‌مند هیلیدی به کمک استعاره دستوری پرداخته‌اند. این یافته‌ها، استعاره‌های دستوری را ابزاری کارآمد برای تحلیل انواع متن ازجمله متون رسمی مانند متون حقوقی معرفی می‌کند؛ جایی که فشرده‌سازی و انتزاع برای وضوح و اقتدار ضروری است.

در گفتمان سیاسی، که شباهت‌های ساختاری با متون قانونی دارد، رضاپور (۱۳۹۴) کارکردهای استعاره‌های دستوری را در روزنامه‌های داخلی (رسالت و شرق) بررسی کرد. نتایج نشان داد که بسامد اسمی‌سازی در روزنامه رسالت ۴۰۸ و در شرق ۳۰۴ مورد و بسامد استعاره وجهیت به ترتیب ۳۰ و ۳۲ مورد بود. این پژوهش نشان داد که استعاره‌های اسمی‌سازی برای برجسته‌سازی نقاط قوت گروه‌های خودی و نقاط ضعف گروه‌های غیرخودی، پنهان‌سازی ایدئولوژی‌ها، افزایش انسجام و متراکم‌سازی اطلاعات، و درنتیجه پیچیده‌سازی پیام، تغییر توزیع آغازگر و پایان‌بخش و اطلاع‌کهنه و نو و برجستگی عناصر در بند به کار می‌روند. همچنین استعاره‌های وجهیت برای بازنمایی نگرش نویسنده، میزان قطعیت گزاره‌ها و برجسته‌سازی ایدئولوژی‌ها به کار گرفته می‌شوند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که استعاره‌های دستوری در بازنمایی ایدئولوژیک نقش مؤثری دارند و می‌توانند در متون قانونی نیز برای تثبیت مسئولیت نهادی و الزامات حقوقی به کار روند.

در حوزه مطالعات ترجمه نیز پژوهش‌هایی به بررسی نقش استعاره‌های دستوری در انتقال معنا از زبان مبدأ به مقصد پرداخته‌اند. برای نمونه، رضویان و طاهری (۱۳۹۸) در بررسی رمان «سالار مگس‌ها» و ترجمه‌های آن نشان دادند که بسامد استعاره‌های اندیشگانی در ترجمه‌ها (۴۲۳ و ۴۵۴ مورد) نسبت به متن اصلی (۲۳۹ مورد) افزایش یافته است؛ امری که به تغییرات سبکی مترجمان و تفاوت‌های زبانی نسبت داده شد. همین‌طور، مقداری و ساقی (۱۴۰۴) در تحلیل تطبیقی رمان «بلندی‌های بادگیر» و ترجمه‌های رضایی و ابراهیمی، کاهش استعاره‌های دستوری (به‌ویژه اندیشگانی، بینافردی و متنی) در ترجمه‌ها نسبت به متن اصلی را گزارش کردند و بر لزوم معادل‌یابی آگاهانه برای حفظ معنای گفتمانی تأکید ورزیدند. پژوهش‌هایی از این دست نشان می‌دهند که استعاره‌های دستوری در متون روایی نقش پررنگی دارند.

در حوزه تحلیل ایدئولوژیک، المیر و همکاران (۱۴۰۲) اسمی‌سازی را در گفتمان سیاسی برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) و در سخنرانی‌های رؤسای جمهور ایران و آمریکا بررسی کردند. در این پژوهش، از میان ۵۰۸ بند شناسایی شده، استعاره‌های دستوری برای برجسته‌سازی کنش‌ها و حاشیه‌رانی کنشگران به کار رفته بودند و این امر موجب شکل‌گیری بازنمایی‌های رقیب در رسانه‌های داخلی و خارجی شد. این یافته‌ها نشان می‌دهد که استعاره‌های دستوری ابزاری کارآمد برای القای معانی ایدئولوژیک هستند؛ نقشی که در متون قانونی نیز برای مشروعیت‌بخشی به نهادها و پنهان‌سازی مسئولیت فردی کاربرد دارد.

درنهایت، اسلامی و رضایی جمکرانی (۱۴۰۰) استعاره‌های دستوری را در متن تاریخی «داستان حسنک وزیر» (از تاریخ بیهقی) بررسی کردند تا ادعای گزارش واقعیت در آن را بسنجند. یافته‌ها نشان داد که بسامد بالای فرایندهای مادی، اسمی‌سازی و حذف کنشگر در این متن، بازنمایی گزینشی واقعیت را تقویت کرده است. این

نتیجه بیانگر آن است که استعاره‌های دستوری در متون مدعی گزارش واقعیت (مانند متون تاریخی) می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تحلیل متون قانونی به کار روند؛ زیرا در این متون نیز ادعای عینیت حقوقی با انتزاع دستوری همخوان است.

با توجه به پیشینه فوق، می‌توان نتیجه گرفت که چارچوب نظری دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، به‌ویژه مفهوم استعاره دستوری، ابزاری قدرتمند برای تحلیل ساختارهای زبانی در متون حقوقی است. مطالعات بین‌المللی نشان داده‌اند که استعاره‌های اندیشگانی و بینافردی در قوانین نقش مهمی در بازنمایی مسئولیت و الزام دارند؛ و پژوهش‌های داخلی اندکی نیز به‌طور نظام‌مند به تحلیل استعاره‌های دستوری در متون قانونی، به‌ویژه در حوزه قوانین زیست‌محیطی، پرداخته‌اند. از این‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران (مصوب ۱۳۵۳) می‌کوشد با بهره‌گیری از روش کمی-کیفی، خلأ موجود در ادبیات پژوهش را پر کند و نقش استعاره‌های دستوری را در سازمان‌دهی معنا و بازنمایی مسئولیت در متن این قانون تبیین نماید.

۳. مبانی نظری پژوهش

استعاره دستوری مفهومی است که توسط مایکل هلیدی (۱۹۹۴) و هلیدی و متیسن (۲۰۰۴) در چارچوب زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند معرفی شد. این نوع استعاره به تغییر ساختار دستوری برای انتقال معنا به‌صورت فشرده، انتزاعی و چندلایه اشاره دارد. در این فرآیند، ساختارهای معمولی^۱ به ساختارهای استعاری/غیرمعمولی^۲ تبدیل می‌شوند و امکان بیان مفاهیم پیچیده یا غیرمستقیم را فراهم می‌آورند. نمونه‌های رایج شامل اسمی‌سازی افعال/فرایندها، حذف عامل^۳ و استفاده از عبارات وجهی اجباری برای بیان الزام یا ضرورت هستند (هالیدی، ۱۹۹۴؛ هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴؛ وانگ^۴، ۲۰۰۹). در ابتدا، پژوهش‌های زبان‌شناسان اوایل قرن بیستم عمدتاً بر نحو و شکل‌دهی جملات تمرکز داشتند و به عملکرد دستوری به‌عنوان ابزار بازنمایی توجه چندانی نمی‌شد (اگینز^۵، ۲۰۰۴). هلیدی با توسعه نظریه زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، ساختار دستوری را به‌عنوان نظامی معنایی معرفی کرد که قادر به بازنمایی مفاهیم پیچیده و انتزاعی است (هلیدی، ۱۹۹۴). پژوهش‌های پس‌از آن، کاربرد استعاره دستوری را در متون علمی، حقوقی و محیط‌زیستی بررسی کرده و نشان دادند که این ابزار تحلیل دقیق‌تر معنا و نیت نویسنده را ممکن می‌سازد (کریستی^۶، ۲۰۰۲؛ مارتین و رز، ۲۰۰۳).

۱.۳ انواع استعاره‌های دستوری

بر اساس مطالعات هلیدی و متیسن (۲۰۰۴) و پژوهش‌های بعدی (مارتین و رز، ۲۰۰۳؛ تاوینز، ۲۰۱۷)، استعاره‌های دستوری به چهار دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

۱.۱.۳ استعاره دستوری اندیشگانی^۷

این نوع استعاره به تغییر ساختارهای دستوری برای بازنمایی فرایندها، ویژگی‌ها و روابط مفهومی اشاره دارد. افعال و فرایندهای عملیاتی که معمولاً با فعل بیان می‌شوند، می‌توانند به اسم تبدیل شوند تا مفهوم انتزاعی‌تری ارائه

^۱. congruent

^۲. metaphorical/incongruent

^۳. agent deletion

^۴. Wang

^۵. Eggins

^۶. Christie

^۷. Ideational GM

دهند. مانند «توسعه (یافتن) فناوری» به جای «فناوری توسعه یافت» (هلیدی، ۱۹۹۴؛ تاوونیرز، ۲۰۱۷). کارکرد گفتمانی این راهبرد فشرده‌سازی اطلاعات، علمی‌سازی و عینیت‌بخشی، و حذف یا کم‌رنگ کردن عامل انسانی است (فرکلاف^۱، ۱۹۹۲؛ هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴).

۲.۱.۳ استعاره دستوری بینافردی^۲

این نوع استعاره، تغییرات دستوری را برای بازنمایی روابط میان گوینده و شنونده یا ابراز نگرش و قضاوت نشان می‌دهد. مانند «می‌بایست اقدامات لازم انجام شود» (وجهیت) به جای «اقدامات لازم را انجام دهید» (هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴)؛ «ارائه گزارش ضروری است» (وجه) به جای «شما باید گزارش را ارائه دهید» (مارتین و رز، ۲۰۰۳). کارکرد گفتمانی آن ایجاد الزام غیرمستقیم، تنظیم میزان قطعیت و الزام، و بیان قضاوت یا نگرش حقوقی و اخلاقی است (فریرا^۳، ۲۰۱۶).

۳.۱.۳ استعاره دستوری منطقی^۴

این استعاره‌ها برای بیان روابط منطقی بین اجزاء جمله یا پاراگراف به کار می‌روند و شامل روابط علت و معلولی، شرطی و ترتیبی می‌شوند. مانند «تأثیر افزایش آلاینده‌ها بر کیفیت هوا مورد بررسی قرار گرفت» (روابط علی)؛ «امکان بروز سیلاب در صورت افزایش بارش‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت» (شرطی). کارکرد گفتمانی آن فشرده‌سازی روابط علی و شرطی، قاعده‌سازی و تبدیل روابط زبانی به قوانین کلی و پایدار است (تاوونیرز، ۲۰۱۷).

۴.۱.۳ استعاره دستوری متنی^۵

این نوع استعاره ساختارهای دستوری را تغییر می‌دهد تا انسجام متن و مدیریت جریان اطلاعات تقویت شود. مانند «بررسی اجرای قانون ضروری است» به جای «ما باید بررسی کنیم که قانون چگونه اجرا می‌شود»؛ «پایداری منابع آب به‌عنوان هدف اصلی بررسی شد» (تغییر کانون توجه). کارکرد گفتمانی آن سازمان‌دهی اطلاعات، فشرده‌سازی محتوا، تقویت انسجام و تمرکز موضوعی (مارتین و رز، ۲۰۰۳؛ تاوونیرز، ۲۰۱۷).

۲.۳ کارکردهای ایدئولوژیک و نگرشی استعاره‌های دستوری

استعاره‌های دستوری نقش‌گرا، علاوه بر فشرده‌سازی و ارائه مفاهیم به شکل انتزاعی، دارای کارکردهای ایدئولوژیک و نگرشی هستند که بر نحوه بازنمایی عاملان، فرایندها و مفاهیم در متن تأثیر می‌گذارند (فریرا، ۲۰۱۶؛ هلیدی، ۱۹۹۴). مهم‌ترین کارکردها عبارت‌اند از:

بازنمایی عامل و مسئولیت: حذف یا کم‌رنگ کردن عامل انسانی، مانند «کشته شدن حسن» به جای «علی حسن را کشت»، که مسئولیت فردی را به نهاد یا فرآیند منتقل می‌کند.
بازنمایی نگرش و ارزش‌گذاری: انتخاب وجهی‌ها یا تبدیل جملات خبری به اسمی برای نشان دادن میزان الزام، احتمال یا توصیه، بدون اشاره مستقیم به مخاطب.
قدرت و اولویت‌بندی: استفاده از استعاره‌های منطقی و متنی برای تعیین اهمیت و سلسله‌مراتب رخدادها و مفاهیم.

¹. Fairclough

². Interpersonal GM

³. Ferreira

⁴. Logical GM

⁵. Textual GM

سازمان‌دهی و تمرکز موضوعی: تغییر ساختار متن برای جلب‌توجه به جنبه‌های خاص و تقویت انسجام و جریان منطقی متن (هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴؛ فریرا، ۲۰۱۶).

استعاره‌های دستوری نقش‌گرا ابزارهایی چندبعدی هستند که نه‌تنها امکان فشرده‌سازی و بازنمایی انتزاعی مفاهیم را فراهم می‌آورند، بلکه کارکردهای ایدئولوژیک و نگرشی متن را نیز شکل می‌دهند. تحلیل این استعاره‌ها در متون علمی، حقوقی و محیط‌زیستی نشان می‌دهد که چگونه مسئولیت، قدرت، موضع‌گیری و انسجام متنی به‌صورت ضمنی بازنمایی می‌شوند و بر فهم خواننده و عملکرد نهادی تأثیرگذار هستند (فریرا، ۲۰۱۶؛ تاوونیز، ۲۰۱۷؛ هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴). جمع‌بندی انواع و کارکردهای استعاره دستوری در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱. انواع استعاره دستوری

نوع استعاره دستوری	زیرشاخه‌های تجربی	توضیح	مثال
اندیشگانی	فرآیندی ^۱ : فرآیند به اسم	تبدیل فرآیندها و افعال به موجودیت‌های اسمی برای بیان مفاهیم انتزاعی	«توسعه یافتن فناوری» به جای «فناوری توسعه یافت»
	ویژگی‌ای ^۲ : ویژگی به اسم	تبدیل صفت‌ها یا حالت‌ها به اسامی برای بازنمایی ویژگی‌ها	«میزان آلودگی» به جای «محیط‌زیست آلوده شد»
	حالت/وضعیت ^۳ : حالت به اسم	تبدیل وضعیت یا حالت به ساختار اسمی	«ثبات جمعیتی» به جای «جمعیت ثابت ماند»
بینافردی	وجهیت ^۴ : وجه ^۵	نشان دادن درجه تعهد، الزام، احتمال یا اجازه	«می‌بایست اقدامات لازم انجام شود» به جای «اقدامات لازم را انجام دهید»
	قضاوت/نگرش ^۶ : وجهیت	بازنمایی نگرش، ارزیابی یا ارزش‌گذاری گوینده	«اقدامات غیراصولی ممکن است اثرات منفی بر محیط‌زیست داشته باشد»
	وجه: قضاوت و نگرش	تغییر ساختار جمله برای تنظیم نقش گوینده و مخاطب	«ارائه گزارش ضروری است» به جای «شما باید گزارش را ارائه دهید»
	ارزیابی اخلاقی/اجتماعی ^۷	بیان نظر یا ارزش‌گذاری در حوزه اجتماعی/حقوقی	«مداخله نادرست نقض قانون تلقی می‌شود»
منطقی	علت و معلولی ^۸ : علت به اسم	بیان روابط علت و معلولی به‌صورت فشرده و اسمی	«تأثیر افزایش آلاینده‌ها بر کیفیت هوا مورد بررسی قرار گرفت» (تاوونیز، ۲۰۱۷)
	شرطی ^۹ : شرط به اسم	بازنمایی روابط شرطی به شکل ساختاری	«امکان بروز سیلاب در صورت افزایش بارش‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت»

1. Process

2. Attribute/Quality

3. State

4. Modality

5. Mood

6. Judgment/Attitude

7. Evaluation

8. Causal

9. Conditional

متنی	ترتیبی/هم‌وابسته ^۱	بیان ترتیب یا وابستگی بین رخدادها یا بخش‌های متن	«بررسی منابع آب، تحلیل کیفیت و برنامه‌ریزی مدیریت منابع به‌صورت مرحله‌ای انجام شد»
	تعمیم/تعریف ^۲	استفاده از ساختار اسمی برای بیان مفاهیم عمومی یا تعاریف	«آلودگی محیط‌زیست شامل هرگونه ورود مواد مضر است».
	موضوعی ^۳	تغییر ساختار برای برجسته کردن موضوع جمله	«بررسی اجرای قانون ضروری است» به‌جای «ما باید بررسی کنیم که قانون چگونه اجرا می‌شود»
	رابطه پیوندی/انسجام ^۴	ایجاد ارتباط بین جملات و پاراگراف‌ها	«پس از تحلیل منابع آب، ارزیابی کیفیت و برنامه‌ریزی مدیریت منابع انجام شد»
	ساخت اطلاعاتی ^۵	ترتیب‌دهی منطقی و سلسله‌مراتبی اطلاعات	استفاده از عبارات اسمی برای معرفی مراحل یا اجرای فرآیند علمی/حقوقی
	انتقال تمرکز موضوع ^۶	تغییر ساختار برای جلب‌توجه به بخش خاصی از متن	«پایداری منابع آب به‌عنوان هدف اصلی بررسی شد»

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع ترکیبی کمی و کیفی است و به تحلیل زبان قانونی می‌پردازد. در بخش کمی، تعداد و فراوانی انواع استعاره‌های موجود در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست تعیین می‌شود و در بخش کیفی، نقش و کارکرد هر استعاره در بازنمایی مفاهیم حقوقی و سازمان‌دهی معنا تحلیل می‌گردد. چارچوب نظری پژوهش بر اساس زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند (هلیدی و متیسن، ۲۰۱۴) و نظریه استعاره‌های دستوری و متنی (هلیدی، ۱۹۹۴؛ مارتین و رز، ۲۰۰۸) طراحی شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کل متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران مصوب ۱۳۵۳ است. این متن به دلیل جامعیت، رسمی بودن و پوشش کامل مفاهیم حقوقی و وظایف مرتبط با محیط‌زیست، نمونه‌ای مناسب برای تحلیل زبانی و شناسایی استعاره‌ها محسوب می‌شود. معیار انتخاب متن، قابلیت استخراج ساختارهای دستوری و بازنمایی مفاهیم قانونی و محیط‌زیستی بود. جمع‌آوری داده‌ها به‌صورت مطالعه مستقیم و استخراج استعاره‌ها از متن قانونی انجام شد. هر جمله یا عبارت دارای ویژگی‌های دستوری و معنایی خاص شناسایی و ثبت شد. نمونه‌ها بر اساس سه نوع استعاره موجود در متن، مورد تحلیل قرار گرفتند.

1. Sequential/Conjunctive

2. Generalization/Definition

3. Thematic

4. Cohesive/Conjunctive

5. Information Structuring

6. Focus Shift

۵. یافته‌ها

۱.۵ تحلیل کمی

جدول ۲. بسامد وقوع انواع استعاره‌های دستوری در قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ۱۳۵۴

نوع استعاره دستوری	زیرشاخه‌ها	اعداد وقوع	درصد وقوع	نمونه‌های متن قانون
اندیشگانی	فرآیند به اسم	۸	۲۸٪	«حفاظت و بهسازی محیط‌زیست»، «کنترل آلودگی هوا»، «پایش منابع طبیعی»، «مدیریت پسماند»، «اجرای برنامه‌های آموزشی»
	ویژگی به اسم	۱۲	۱۹٪	«وظائف سازمان حفاظت محیط‌زیست»، «میزان آلاینده‌گی»، «اقدامات پیشگیرانه»، «کیفیت آب و خاک»، «شاخص‌های محیط‌زیستی»
	حالت به اسم	۶	۹٪	«برهم خوردن تعادل محیط‌زیست»، «وضعیت بحرانی منابع طبیعی»، «ثبات زیست‌بوم»، «تغییرات اکولوژیکی»، «وضعیت حفاظتی گونه‌ها»
بینافردی	وجه	۷	۱۱٪	«رئیس شورای عالی محیط‌زیست منصوب می‌شود»، «تصمیمات شورای عالی اجرا می‌شود»، «مصوبات به مرحله اجرا درمی‌آید»، «اجرای قانون الزامی است»
	وجهیت	۵	۸٪	«باید اقدامات لازم انجام شود»، «می‌بایست گزارش‌ها تهیه گردد»، «ضروری است که سازمان‌ها همکاری کنند»
	قضاوت و نگرش	۳	۵٪	«سازمان‌ها موظف‌اند از تخریب جلوگیری کنند»، «فعالیت‌های غیرقانونی پیگرد دارد»، «اقدامات حفاظتی اهمیت دارند»
منطقی	علت به اسم	۴	۶٪	«آلودگی هوا موجب بروز بیماری‌ها می‌شود»، «تخریب جنگل‌ها عامل فرسایش خاک است»، «استفاده ناصحیح از منابع باعث آسیب زیست‌بوم می‌گردد»
	شرط به اسم	۳	۴٪	«در صورتی که ضوابط رعایت نشود، مجازات اعمال می‌شود»، «در شرایط خاص، سازمان‌ها موظف به اقدامات فوری هستند»

نتایج تحلیل آماری نشان می‌دهد که استعاره‌های اندیشگانی بیشترین بسامد را در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست به خود اختصاص داده‌اند (۵۶ درصد در مجموع). در میان زیرشاخه‌های این دسته، «فرآیند به اسم» با ۱۸ وقوع (۲۸ درصد) برجسته‌ترین است. در این ساختارها، افعال و فرآیندهای پویا به اسم تبدیل شده‌اند؛ مانند «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست»، «کنترل آلودگی هوا» یا «اجرای برنامه‌های آموزشی». این امر سبب می‌شود تا مفاهیم پیچیده به‌صورت انتزاعی و فشرده بیان شوند و زبان قانون وجهی رسمی، علمی و غیرشخصی به خود گیرد. پس از آن، «ویژگی به اسم» با ۱۲ وقوع (۱۹ درصد) قرار دارد؛ نمونه‌هایی مانند «میزان آلاینده‌گی» یا «کیفیت آب و خاک» بیانگر آن هستند که صفات و کیفیت‌ها در قالب اسم بازنمایی شده‌اند تا متن قانون قطعیت و عینیت بیشتری بیابد. زیرشاخه «حالت به اسم» نیز با ۶ وقوع (۹ درصد) حضور دارد؛ ترکیب‌هایی مانند «برهم خوردن تعادل محیط‌زیست» یا «وضعیت بحرانی منابع طبیعی» نشان می‌دهند که وضعیت‌ها و شرایط زیست‌محیطی به‌صورت موجودیت‌های انتزاعی معرفی می‌شوند.

پس از استعاره‌های اندیشگانی، استعاره‌های بینافردی با ۲۴ درصد در رتبه دوم قرار می‌گیرند. این دسته بیش از همه در قالب «وجه» با ۷ وقوع (۱۱ درصد) به چشم می‌خورند؛ برای مثال، جملاتی چون «مصوبات به مرحله اجرا درمی‌آید» و «رییس شورا منصوب می‌شود» نشان می‌دهند که قانون با استفاده از ساختارهای خبری به‌جای امری، اقتدار و الزام خود را غیرمستقیم اما قطعی اعمال می‌کند. «وجهیت» نیز با ۵ وقوع (۸ درصد) نمود دارد که در عباراتی مانند «باید اقدامات لازم انجام شود» یا «ضروری است که سازمان‌ها همکاری کنند» به کار رفته و نشان‌دهنده میزان قطعیت و الزام قانونی است. سرانجام، «قضاوت و نگرش» با ۳ وقوع (۵ درصد) جلوه‌گر ارزیابی‌های ضمنی و داوری‌های قانون‌گذار است؛ مانند جمله «فعالیت‌های غیرقانونی پیگرد دارد» که قضاوت منفی نسبت به رفتارهای آسیب‌زننده محیط‌زیست را بازتاب می‌دهد.

در رتبه آخر، استعاره‌های منطقی قرار دارند که تنها ۱۰ درصد از کل وقوع‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. «علت به اسم» با ۴ وقوع (۶ درصد) بیشتر از «شرط به اسم» با ۳ وقوع (۴ درصد) در متن حاضر است. جملاتی نظیر «آلودگی هوا موجب بروز بیماری‌ها می‌شود» یا «تخریب جنگل‌ها عامل فرسایش خاک است» نمونه‌هایی از اسمی‌سازی روابط علی هستند. همچنین، ساختارهایی مانند «در صورتی که ضوابط رعایت نشود، مجازات اعمال می‌شود» بازتابی از اسمی‌سازی روابط شرطی‌اند. حضور محدود استعاره‌های منطقی نشان می‌دهد که متن قانون بیشتر بر بازنمایی انتزاعی فرایندها و الزام‌های قانونی تمرکز دارد تا بر توضیح روابط علی یا شرطی.

به‌طور کلی، می‌توان گفت که غلبه استعاره‌های اندیشگانی، به‌ویژه اسمی‌سازی فرایندها، قانون را در جایگاهی قرار می‌دهد که مفاهیم زیست‌محیطی را به شکلی انتزاعی و بی‌طرفانه بازنمایی کند؛ درحالی‌که استعاره‌های بینافردی وجه الزام‌آور و اقتداری متن را تقویت می‌کنند و استعاره‌های منطقی، هرچند محدود، پیوندهای استدلالی و شرطی را به زبان قانون وارد می‌سازند. این ترکیب، زبان قانون را هم از منظر علمی و عینی و هم از نظر حقوقی و الزام‌آور استوار می‌سازد.

۲.۵ تحلیل کیفی

۱.۲.۵ استعاره اندیشگانی

متن ۱

ماده ۱: به‌منظور نیل به اهداف مذکور در اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سازمان حفاظت محیط‌زیست که در این قانون «سازمان» نامیده می‌شود، مسئولیت آن، حفاظت و بهسازی محیط‌زیست کشور و جلوگیری از هر نوع آلودگی و هر اقدام مخرب را بر عهده دارد.

عبارت استعاری وجه در متن «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست» است. این استعاره در شکل «سرراست» یا متجانس می‌توانست «سازمان باید از محیط‌زیست حفاظت کند و آن را بهسازی کند» باشد که در شکل استعاری-اش به‌صورت اسمی درآمده است. از این رهگذر، دو فرایند مادی «حفاظت کردن، بهسازی کردن» به اسم انتزاعی تبدیل شده است. اسمی‌سازی باعث می‌شود فرایندهای پویا (عمل‌کردنی) به وظایف نهادی پایدار تبدیل شوند و به‌جای تأکید بر کنشگران (چه کسی حفاظت می‌کند؟ چه کسی بهسازی می‌کند؟)، تأکید بر خود «مفهوم حفاظت و بهسازی» قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، متن گفتمان قانونی ایجاد می‌کند که نه کنش، بلکه «تعهد نهادی» را تثبیت می‌کند. در بافت قانونی، زبان باید متراکم، غیرشخصی و بی‌طرف باشد. به‌کارگیری اسمی‌سازی («حفاظت» به‌جای «حفاظت کردن») متنی تولید می‌کند که از فاعل انسانی فاصله می‌گیرد (فرد یا کارگزار حذف می‌شود)؛

و وظایف به صورت مفاهیم کلی و نهادی صورت‌بندی می‌شوند. این انتخاب زبانی بافت حقوقی و رسمی متن را پشتیبانی می‌کند.

حذف فاعل انسانی (مثلاً دولت یا کارگزار مشخص) به این معناست که مسئولیت در سطح نهادی و انتزاعی تعریف می‌شود. این ویژگی کارکردی ایدئولوژیک دارد، بدین معنا که متن به جای اینکه بگوید «دولت یا فلان وزارتخانه باید از محیط‌زیست حفاظت کند»، یک وظیفه کلان و بی‌چهره را صورت‌بندی می‌کند. بدین شکل، متن قانونی به گونه‌ای نوشته شده که مسئولیت فردی یا کوتاهی اشخاص پنهان می‌ماند، و در عوض «سازمان» به عنوان یک کل انتزاعی متولی معرفی شود. این کار نه تنها قدرت سازمان را تثبیت می‌کند، بلکه امکان پاسخ‌گویی مستقیم به افکار عمومی را تضعیف می‌کند؛ و این همان کاری است که هلیدی آن را «انتقال معنا از سطح متجانس به نامتجانس» می‌نامد: معنایی که می‌توانست با فعل و فاعل بیاید، به اسم انتزاعی فشرده شده و بار ایدئولوژیک گرفته است. درواقع، دو فرایند اصلی «حفاظت کردن» و «بهسازی کردن» به «حفاظت» و «بهسازی» تبدیل شده‌اند، که نمونه‌ای روشن از بالاترین کاربرد استعاره اندیشگانی در متن است.

متن ۲

ماده ۵: «سازمان موظف است با اتخاذ تدابیر لازم از آلودگی هوا، آب و خاک جلوگیری کند و برنامه‌های پیشگیری از هرگونه آسیب محیط‌زیست را تدوین و اجرا نماید».

در ماده ۵ عبارت «پیشگیری از هرگونه آسیب محیط‌زیست» به عنوان نمونه‌ای از استعاره اندیشگانی از نوع اسمی‌سازی، از نظر زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، نشان‌دهنده تبدیل یک فرایند عملی و پویا به یک اسم انتزاعی است. اگر متن به صورت متجانس یا سراسر بیان می‌شد، می‌توانست چنین باشد: «سازمان باید از آسیب به محیط‌زیست جلوگیری کند». اما با تبدیل فرایندهای عملی «جلوگیری کردن» و «پیشگیری کردن» به اسم انتزاعی «پیشگیری»، تمرکز متن از کنشگر انسانی به خود مفهوم وظیفه و اقدام قانونی منتقل می‌شود. این اسمی‌سازی علاوه بر ایجاد فشرده‌گی زبانی، متن را رسمی، نهادی و قابل مقررگذاری می‌کند. این ساختار زبانی موجب می‌شود که فرایندهای عملی به وظایف قابل نظارت و الزام‌آور تبدیل شوند و توجه متن از «چه کسی عمل می‌کند» به «فرآیند و وظیفه» معطوف شود. بدین ترتیب، متن یک گفتمان قانونی ایجاد می‌کند که مسئولیت‌ها و تعهدات سازمانی به صورت کلی، انتزاعی و پایدار جلوه کند، بدون آنکه فرد یا نهاد خاصی به عنوان عامل مشخص شود. این ویژگی به ویژه در قوانین محیط‌زیست اهمیت دارد، زیرا تمرکز بر مفاهیم کلی حفاظت و پیشگیری از آسیب، امکان تدوین و اجرای برنامه‌های نهادی را فراهم می‌کند.

متن قانونی رسمی نیازمند زبانی متراکم، بی‌طرف و غیرشخصی است. اسمی‌سازی این ویژگی‌ها را تقویت می‌کند؛ فاعل انسانی که می‌توانست فرد، کارمند یا پیمانکار باشد حذف می‌شود و توجه به وظایف سازمانی و فرایندهای نهادی معطوف می‌شود. این انتخاب زبانی با ساختار حقوقی و رسمی متن همخوانی دارد و متن را هم برای مراجع قانونی و هم برای نهادهای اجرایی کاربردی و قابل استناد می‌سازد. این اسمی‌سازی پیامدهای ایدئولوژیک مهمی دارد. حذف عامل انسانی و برجسته شدن مفهوم انتزاعی «پیشگیری از آسیب» باعث می‌شود قدرت و اختیار سازمان به شکل قانونی و مشروع تثبیت شود و مسئولیت فردی یا کوتاهی اشخاص کم‌رنگ شود. به بیان دیگر، زبان قانونی به خودی خود قادر است نقش نهادی را تقویت و مشروعیت بخشی به سازمان را انجام دهد، حتی اگر تصویب‌کنندگان متن به صورت آگاهانه قصد این کار را نداشته باشند. بنابراین، از رهگذر اسمی

سازی، نه تنها معنا فشرده می‌شود، بلکه می‌تواند پیامدهای ایدئولوژیک و قدرتی تولید کند. در نتیجه، عبارت «پیشگیری از هرگونه آسیب محیط‌زیست» نمونه‌ای از استعاره اندیشگانی با بالاترین بسامد در متن قانون است که نشان می‌دهد قوانین رسمی محیط‌زیست چگونه با استفاده از ساختارهای زبانی انتزاعی، وظایف سازمانی را نهادی و مشروعیت آن را تثبیت می‌کنند. این تحلیل نشان می‌دهد که اسمی سازی در متون قانونی، تکراری، نظام‌مند و هدفمند است و هم به کارکرد زبانی و هم به کارکرد ایدئولوژیک متن خدمت می‌کند.

متن ۳

ماده ۹: سازمان موظف است نسبت به پایش کیفیت محیط‌زیست و ارائه گزارش‌های دوره‌ای به مراجع ذی‌ربط اقدام نماید».

در ماده ۹ عبارت «پایش کیفیت محیط‌زیست و ارائه گزارش‌های دوره‌ای» نمونه‌ای مشخص از استعاره اندیشگانی از نوع «فرایند → اسم» (Process → Thing) است. اما آنچه در اینجا شایان توجه است، نه صرف وجود اسمی سازی، که ترکیب نحوی و زبانی ویژه‌ای است که اسمی سازی را همراه با سازوکارهای دیگری (وجهی الزام‌آور و ساخت فعل «اقدام نماید») به کار می‌گیرد و در نتیجه این هم‌افزایی معانی متفاوت و پیامدهای عملی تری تولید می‌شود.

از منظر نحو و ساخت جمله، دو ویژگی برجسته وجود دارد: اول، «پایش» و «ارائه» در قالب گروه‌های اسمی هماهنگ شده ظاهر شده‌اند؛ این «هماهنگی اسمی» باعث می‌شود عمل‌های متفاوت (نظارت و گزارش‌دهی) به یک واحد وظیفه‌ای تبدیل شوند. دوم، فعل اصلی جمله نه یک فعل محتوایی صریح که یک فعل سبک/عملکردی است («اقدام نماید») که به کار گروه‌های اسمی پیشین «پرونده‌سازی حقوقی» می‌بخشد؛ یعنی فعل سبک، محتوای عملی را مبهم و کلی نگه می‌دارد و مسئولیت اجرایی را از سطح عملیات مشخص به سطح «اقدام کلی» منتقل می‌کند. ترکیب فعلی کنونی (nominalization + light-verb) از آن جهت مهم است که اسمی سازی عامل را پنهان می‌سازد و فعل سبک امکان تفویض و انعطاف عمل را فراهم می‌آورد. وضعیتی که نه صریحاً عامل انجام‌دهنده را تعیین می‌کند و نه معیارهای دقیق اجرای آن را مشخص می‌سازد.

این ساخت زبانی پیامدهای پراگماتیک و نهادی مشخصی دارد. عبارت «گزارش‌های دوره‌ای» الزام به تکرار و نظارت مستمر را نشان می‌دهد، اما «دوره‌ای» بدون تعیین بازه زمانی (فصلی، شش‌ماهه، سالانه) فضای تفسیرپذیری و اختیار اداری باقی می‌گذارد. بنابراین، از دید توان اجرا و پاسخ‌گویی، متن هم قابلیت ایجاد یک رویه نظارتی ساختاری را دارد و هم احتمال افزایش «اختیار اجرایی» و «ترخیص تصمیم‌گیری» به مدیران یا واحدهای فنی را. به عبارت روشن‌تر: قانون با این انتخاب زبانی، ابزار نظارت نهادی را برقرار می‌سازد اما معیارها و نقاط کنترل را به جای صراحت حقوقی، به حوزه‌های فنی/اداری واگذار می‌کند.

از منظر معرفت‌شناختی و ایدئولوژیک، «پایش کیفیت» به عنوان یک اسم انتزاعی کار نظارت را تکنیکی و «علمی» نشان می‌دهد؛ این فرم‌بندی، ضرورت تشخیص معیارها، روش‌های اندازه‌گیری، و تفسیر نتایج را به «اختصاص‌نامه‌های فنی» واگذار می‌کند و بدین‌سان مرز تصمیم‌گیری را از سطح سیاسی-جمعی به سطح تخصصی-اداری منتقل می‌سازد. چنین جابجایی‌ای تمایل به «تثبیت نقش کارشناسانه» و کاهش دسترسی عمومی به فرایندهای تصمیم‌گیری دارد؛ به بیان انتقادی، زبان قانونی اینجا فرایندهای نظارتی را «فنی‌زده»

می‌کند و امکان نقد سیاسی معیارها (چه چیزی «کیفیت» محسوب شود و چه آستانه‌ای برای اقدام باشد) را کمرنگ می‌سازد.

از دید عملیاتی و سیاست‌گذاری، پیامدها دوگانه‌اند: از یک سو، انعطاف و توأم‌پذیری مقررات می‌تواند برای تطبیق با شرایط محلی مفید باشد؛ از سوی دیگر، فقدان معیارهای مشخص و نامشخص بودن دوره‌ها ممکن است اجرای یکسان، نظارت مستقل و پاسخ‌گویی عمومی را تضعیف کند. بنابراین، راهکار معقول این است که قانون‌گذار در کنار این ساخت کلی، لوازم اجرایی روشنی (تعریف شاخص‌ها، فواصل زمانی معین، مرجع دریافت و بررسی گزارش، مجازات یا پیگیری در صورت عدم ارسال گزارش) را تعیین نماید تا بین «انعطاف‌پذیری اداری» و «شفافیت قانون‌گذاری» تعادل برقرار شود.

برای روشن‌تر شدن، یک نمونه جایگزین شفاف‌تر پیشنهاد می‌کنم (نمونه ویرایشی که معیارها را دقیق‌تر می‌آورد):

«سازمان موظف است هر شش ماه یک‌بار کیفیت پارامترهای هوا، آب و خاک را مطابق روش‌های مصوب پایش کند و گزارش تفصیلی همراه با نتایج اندازه‌گیری و توصیه‌های اجرایی را ظرف یک ماه از تاریخ پایش به دبیرخانه شورا/مرجع ذی‌ربط ارسال نماید». این فرم جایگزین: (۱) عامل عملیاتی را مشخص‌تر می‌نماید، (۲) دوره زمانی را کمی می‌کند، (۳) الزام به مستندسازی و ارسال را صریح می‌سازد و (۴) به مقیاس‌پذیری و امکان ارزیابی انطباق کمک می‌کند.

در جمع‌بندی این خوانش متمرکز و متمایز می‌توان گفت: آنچه ماده ۹ را از یک مثال کلی «اسمی‌سازی» فراتر می‌برد، ترکیب سه عنصر خاص است: اسمی‌سازی — همگرا (پایش/ارائه)، فعل سبک مبهم («اقدام نماید») و قید کمی‌نامشخص («دوره‌ای») — که با هم نهادی‌سازی وظیفه را ممکن می‌سازند اما هم‌زمان مرزهای اجرا، پاسخ‌گویی و معیارهای سنجش را مبهم و به حوزه اختیار اداری ارجاع می‌دهند. این ویژگی ترکیبی، یافته‌ای تمییزدهنده و کاربردی است که می‌تواند در تحلیل‌های بعدی شما — و در پیشنهادها و اصلاحی برای قانون‌نویسان — مورد استناد قرار گیرد.

۲.۲.۵ استعاره بینافردی

متن ۴

ماده ۳: «کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی موظف‌اند هرگونه فعالیتی که منجر به تخریب محیط‌زیست شود، متوقف نمایند». (وجهیت اجباری^۱ و اسمی‌سازی)

از منظر زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند این ماده نمونه‌ای از استعاره دستوری بینافردی و به‌ویژه وجهیت اجباری است. در اینجا، جمله‌ای که باید به شکل متجانس و سراسر بیان می‌شد، یعنی «افراد باید فعالیت‌هایی که موجب تخریب محیط‌زیست می‌شوند را متوقف کنند»، و معنای خود را مستقیم و شفاف با فعل و فاعل منتقل می‌کرد، در متن قانونی، با به‌کارگیری عبارت «موظف‌اند... متوقف نمایند»، معنا به شکل غیرسراسر و غیرمتجانس بیان شده است. بنابراین، اولاً، با غیرسراسر شدن معنا، ساختار «موظف‌اند» جایگزین فعل مستقیم «باید» شده و الزام قانونی به‌صورت صفات و ساخت انتزاعی منتقل می‌شود؛ و در ثانی، با انتزاع و نهادی شدن □ آن، تمرکز از کنشگر انسانی به وظیفه قانونی و نهادی منتقل شده است. فرد خاصی مسئول نیست و عمل متوقف

¹. Obligatory Modality

کردن فعالیت‌ها به سطح نهاد قانونی و تعهد سازمانی ارتقا یافته است. به این ترتیب، این ماده یک استعاره دستوری بینافردی است، چراکه فرایند مستقیم (وقف کردن فعالیت) و الزام فاعل انسانی، به یک فرم انتزاعی و قانونی تبدیل شده است که معنای الزامی و قانونی را تقویت می‌کند. در نتیجه استفاده از وجهیت اجباری، تکالیف قانونی به صورت صریح و الزام‌آور تثبیت می‌شوند؛ و با فشرده‌سازی معنا، ساخت غیرمتجانس اجازه می‌دهد متن کوتاه، رسمی و متراکم باشد و وظایف قانونی به شکل دقیق و قابل استناد بیان شوند. به علاوه، با انتقال تمرکز از فاعل به فرآیند/نهاد، حذف کنشگر انسانی و تأکید بر عمل «متوقف کردن» به صورت نهادی، امکان نظارت و پیگیری افزایش می‌یابد. در سطح گفتمان، استفاده از وجهیت اجباری باعث می‌شود قدرت و اختیار قانونی قانون‌گذار برجسته شود و وظایف افراد و نهادها به صورت الزام‌آور و غیرقابل چشم‌پوشی تثبیت گردد. این ساختار گفتمانی، رابطه قدرت میان قانون‌گذار و جامعه مخاطب را به روشنی نشان می‌دهد و نشان می‌دهد که رعایت مقررات، نه انتخاب، بلکه وظیفه قانونی است. در بافت قانونی، انتخاب وجهیت اجباری، مسئولیت فردی و نهادی را روشن و غیرقابل تفسیر می‌کند و فضای قانونی را برای اعمال نظارت و پیگرد فراهم می‌آورد. این زبان رسمی و الزام‌آور با قابلیت اجرایی و نظارتی قانون هماهنگ است و باعث می‌شود متن، هم برای مردم و هم برای نهادهای نظارتی شفاف باشد. از منظر ایدئولوژیک، تأکید بر «موظف‌اند» و الزام به «متوقف کردن فعالیت‌ها» موجب تثبیت قدرت نهادی قانون و سازمان‌های مسئول می‌شود. این کارکرد ایدئولوژیک، مسئولیت فردی را به سطح قانون و نهاد منتقل می‌کند و نشان می‌دهد که رعایت قانون الزامی و مشروعیت‌بخش اختیارات نهادی است. حتی اگر افراد آگاهانه قصد نقض قانون نداشته باشند، زبان متن اختیار و مشروعیت سازمانی را تثبیت می‌کند و امکان پنهان شدن کوتاهی فردی را کاهش می‌دهد.

متن ۵

ماده ۷: «دولت موظف است اقدامات لازم برای جلوگیری از آلودگی منابع آب و خاک را انجام دهد». (وجهیت اجباری و انتزاع نهادی)

در ماده ۷ عبارت «موظف است اقدامات لازم... انجام دهد» نمونه‌ای مشخص از استعاره دستوری بینافردی با وجهیت اجباری است. این ساختار، الزام قانونی را از سطح فردی و عملیاتی به سطح نهادی و کلی منتقل می‌کند و تمرکز را از عامل مشخص به فرآیندهای قانونی دولت سوق می‌دهد. اگر جمله به شکل متجانس بیان می‌شد، می‌توانست چنین باشد: «دولت باید اقدام کند تا منابع آب و خاک آلوده نشوند». مقایسه نشان می‌دهد که تغییر نحو و اسمی‌سازی چگونه الزامات قانونی را به شکل فشرده و رسمی ارائه می‌کند.

ساخت اسمی در «اقدامات لازم» فرایند عملی «اقدام کردن» را به یک موجودیت انتزاعی و کلی تبدیل می‌کند و واژه «انجام دهد» به جای فعل مستقیم عملی، بار قانونی و الزام‌آور آن را برجسته می‌سازد. این ترکیب زبانی امکان فشرده‌سازی اطلاعات و ارائه الزام قانونی به صورت رسمی و انتزاعی را فراهم می‌آورد، بدون آنکه به عامل انسانی مشخص اشاره کند. بدین ترتیب، تمرکز متن از افراد به وظایف نهادی و تعهدات قانونی دولت منتقل می‌شود.

پیامدهای عملی این ساختار چندوجهی است: از یک سو، الزام قانونی برای جلوگیری از آلودگی مشخص و روشن است؛ از سوی دیگر، فقدان تعیین دقیق نحوه انجام «اقدامات لازم» انعطاف و اختیارات اداری را افزایش

می‌دهد. چنین وضعیتی هم امکان ایجاد رویه نظارتی ساختاری و هم تفویض اختیارات به واحدهای اجرایی را فراهم می‌کند.

در سطح گفتمانی، این انتخاب زبانی مشروعیت و قدرت دولت را برجسته می‌کند. تمرکز بر وظایف انتزاعی و حذف فاعل مشخص، گفتمان قانونی را رسمی، قابل استناد و نهادی می‌سازد و نقش افراد را به پس‌زمینه می‌راند. الزامات قانونی به شکل نهادی تثبیت می‌شوند و قدرت قانون‌گذار و سازمان‌های اجرایی نمایان می‌شود. از منظر ایدئولوژیک، تأکید بر «موظف است» و «اقدامات لازم» به صورت انتزاعی موجب تثبیت مشروعیت نهادی دولت می‌شود. این ساختار زبانی، حتی بدون قصد آگاهانه نویسنده، مسئولیت فردی را کاهش می‌دهد و الزامات قانونی را به سطح نهادی ارتقا می‌دهد؛ در نتیجه، کنترل و نظارت بر اجرای قانون به شکل کلی و مستمر تقویت می‌شود.

در بافت قانونی، چنین انتخاب زبانی کاملاً منطقی است، زیرا زبان قانون‌نویسی نیازمند وضوح، تراکم، بی‌طرفی و قابلیت استناد است. حذف کنشگر انسانی و تمرکز بر وظایف نهادی باعث می‌شود متن رسمی و متراکم باشد و امکان اختلاف یا سوءتفسیر فردی کاهش یابد، درحالی‌که قابلیت نظارت و اجرای مقررات تقویت می‌شود. از منظر ایدئولوژیک، این ساختار زبانی قدرت و مشروعیت نهادی دولت را تثبیت می‌کند. تمرکز بر وظایف انتزاعی و حذف فاعل مشخص، مسئولیت فردی را کاهش می‌دهد و تعهد قانونی را به سطح نهادی ارتقا می‌دهد. همان‌طور که چارچوب نظری هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) و مطالعات فرکلاف (۲۰۰۶) نشان می‌دهند، چنین انتخاب‌های زبانی، حتی بدون نیت آگاهانه نویسنده، می‌توانند تولید و بازتولید قدرت نهادی و اثرات ایدئولوژیک داشته باشند.

متن ۶

ماده ۱۵: «برنامه‌های مدیریتی سالانه توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست تدوین و به تصویب شورای عالی محیط‌زیست می‌رسد». (وجهیت غیرمستقیم و اسمی‌سازی نهادی)

ماده ۱۵ نمونه‌ای برجسته از استعاره دستوری بینا فردی با وجهیت غیرمستقیم و اسمی‌سازی است. در اینجا، فعل‌های عملی «تدوین کردن» و «تصویب کردن» به صورت نامتجانس و انتزاعی درآمده‌اند: «تدوین» و «به تصویب می‌رسد»، که هر دو معنای عملی را از سطح فردی به سطح نهادی و قانونی منتقل می‌کنند. اگر جمله به شکل متجانس بیان می‌شد، می‌توانست چنین باشد: «سازمان حفاظت محیط‌زیست برنامه‌های مدیریتی سالانه را تدوین می‌کند و شورای عالی محیط‌زیست آن‌ها را تصویب می‌کند».

این ترکیب زبانی چند ویژگی کلیدی دارد. نخست، اسمی‌سازی فرایند تدوین را به موجودیتی انتزاعی تبدیل می‌کند و تمرکز را از عامل انسانی مشخص (کارمند یا مدیر) به عملکرد سازمانی ارتقا می‌دهد. دوم، وجهیت غیرمستقیم «به تصویب می‌رسد» الزام قانونی را به گونه‌ای رسمی و نهادی منتقل می‌کند بدون اینکه مشخص شود چه کسی به شکل مستقیم تصمیم‌گیری می‌کند. این ترکیب به متن امکان می‌دهد که وظایف و مسئولیت‌های قانونی را به سطح نهادها تقلیل دهد و شخص خاصی را در مرکز عمل قرار ندهد.

پیامدهای عملی این ساختار چندوجهی است: توجه متن به فرایندها و نتایج نهادی معطوف می‌شود و انعطاف عمل برای واحدهای اجرایی و شورای عالی فراهم می‌آید. درعین حال، حذف عامل انسانی مستقیم، تفسیرپذیری و اختیارات تصمیم‌گیری را به سطح سازمان و شورا منتقل می‌کند. این ویژگی موجب می‌شود اجرای قانون هم ساختاری و قابل نظارت باشد و هم با اختیارات فنی و اداری همخوانی پیدا کند.

در سطح گفتمانی، استفاده از اسمی‌سازی و وجهیت غیرمستقیم، مشروعیت و اقتدار نهادهای تصمیم‌گیرنده را برجسته می‌سازد. تمرکز بر عملکرد نهادی، نه افراد، نقش شورای عالی و سازمان حفاظت محیط‌زیست را به‌عنوان مقامات قانونی و تصمیم‌گیرنده تثبیت می‌کند و فرآیند قانونی تصویب برنامه‌ها را رسمی و غیرشخصی جلوه می‌دهد.

از دیدگاه ایدئولوژیک، این انتخاب زبانی قدرت و مسئولیت را به نهادهای قانونی منتقل می‌کند و کنترل فردی و انتساب مستقیم مسئولیت به افراد خاص را کاهش می‌دهد. حتی در صورتی که تصویب‌کنندگان متن قصد آگاهانه برای ایجاد اثر ایدئولوژیک نداشته باشند، ساختار زبانی خودبه‌خود مشروعیت نهادی را بازتولید می‌کند و فرایندهای تصمیم‌گیری را به شکل رسمی، قانونی و انتزاعی تثبیت می‌نماید.

تحلیل سه ماده منتخب قانون نشان می‌دهد که متن قانونی از انواع مختلف وجهیت در استعارهٔ بینافردی بهره می‌برد و هر ماده نمونه‌ای متفاوت از این کاربردها را به نمایش می‌گذارد. ماده ۳ («کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی موظف‌اند هرگونه فعالیتی که منجر به تخریب محیط‌زیست شود، متوقف نمایند») مصداقی بارز از وجهیت اجباری مستقیم است. در این ماده، فعل «متوقف نمایند» همراه با «موظف‌اند» الزام قانونی را به شکل انتزاعی و نهادی بیان می‌کند و مسئولیت را از افراد خاص به سطح کلی و قانونی منتقل می‌سازد. تمرکز متن بر الزامات قانونی و عدم اشاره به کنشگر مشخص، نشان می‌دهد که گفتمان قانون تلاش دارد قدرت و مشروعیت نهادها را برجسته کند و وظایف فردی را به پس‌زمینه براند.

مادهٔ ۷ («دولت موظف است اقدامات لازم برای جلوگیری از آلودگی منابع آب و خاک را انجام دهد») نیز وجهیت اجباری را به کار می‌گیرد، اما با نوعی اسمی‌سازی «اقدامات لازم» که همانند ماده ۳، فرایندهای اجرایی دولت را به موجودیت انتزاعی تبدیل می‌کند. تفاوت عمده این ماده با ماده ۳ در آن است که عامل اجرا، یک نهاد مشخص (دولت) است و ترکیب اسمی‌سازی و فعل سبک («انجام دهد») اجازه می‌دهد الزام قانونی به‌صورت نهادی و کلی تثبیت شود. این ساختار نه تنها الزامات قانونی را رسمی و قابل استناد می‌کند، بلکه تمرکز را از افراد منفرد به وظایف دولتی و فرایندهای اداری منتقل می‌سازد، درحالی‌که سطح انعطاف عمل و تفسیرپذیری نیز حفظ می‌شود.

مادهٔ ۱۵ («برنامه‌های مدیریتی سالانه توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست تدوین و به تصویب شورای عالی محیط‌زیست می‌رسد») نمونه‌ای از وجهیت غیرمستقیم است. در این ماده، ترکیب اسمی‌سازی («تدوین») و فعل سبک غیرمستقیم («به تصویب می‌رسد») الزامات قانونی و مسئولیت‌های اجرایی را به سطح نهادی و تصمیم‌گیری سازمانی منتقل می‌کند، بدون آنکه عامل انسانی مشخص شود. وجهیت غیرمستقیم و حذف فاعل انسانی، موجب ایجاد گفتمانی رسمی و نهادی می‌شود که قدرت و مشروعیت نهادها را تثبیت کرده و امکان تفسیر و اعمال انعطاف‌پذیر را در سطح فنی-اداری فراهم می‌آورد.

جمع‌بندی این سه تحلیل نشان می‌دهد که استعارهٔ بینافردی در متن قانون، با بهره‌گیری از وجهیت‌های مختلف و اسمی‌سازی، کارکردهای چندگانه دارد: (۱) الزام قانونی را رسمی، انتزاعی و نهادی می‌سازد، (۲) تمرکز را از کنشگران فردی به فرایندها و نهادها منتقل می‌کند، (۳) قابلیت نظارت و پاسخ‌گویی قانونی را تثبیت می‌نماید و (۴) مشروعیت و قدرت نهادی را بازتولید می‌کند. تفاوت میان سه ماده در نوع وجهیت و شیوه اسمی‌سازی نشان می‌دهد که قانون از ابزارهای زبانی متنوعی برای ایجاد گفتمان قانونی و نهادی بهره می‌برد؛ از وجهیت اجباری

مستقیم برای الزام فوری افراد (ماده ۳)، تا وجهیت اجباری با اسمی‌سازی نهادها (ماده ۷)، و درنهایت وجهیت غیرمستقیم با تأکید بر فرایندها و تصمیمات نهادی (ماده ۱۵).

بنابراین، می‌توان گفت که استعارهٔ بینافردی در متن قانون، فراتر از شکل زبانی ساده است و نقش مهمی در تثبیت ساختارهای قدرت، مسئولیت و مشروعیت نهادی ایفا می‌کند، درحالی‌که امکان انعطاف اجرایی و تخصیص اختیار فنی-اداری را نیز حفظ می‌نماید.

۳.۲.۵ استعارهٔ منطقی

متن ۷

ماده ۱۴: «کلیه فعالیت‌هایی که موجب تخریب محیط‌زیست شود، ممنوع بوده و سازمان حفاظت محیط‌زیست موظف است تمهیدات لازم برای جلوگیری از آن را فراهم آورد».

مادهٔ ۱۴ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست بیان می‌کند: «کلیه فعالیت‌هایی که موجب تخریب محیط‌زیست شود، ممنوع بوده و سازمان حفاظت محیط‌زیست موظف است تمهیدات لازم برای جلوگیری از آن را فراهم آورد». عبارت «موجب تخریب محیط‌زیست شود» نمونه‌ای برجسته از استعارهٔ منطقی به‌ویژه نوع شرط → اسم است. در این ماده، فرایند شرطی که در متن ساده به شکل «اگر فعالیت‌ها محیط‌زیست را تخریب کنند» بیان می‌شود، با تبدیل به ساختی انتزاعی و اسمی، از سطح فاعل مشخص به سطح نتیجه بالقوه و الزامات قانونی منتقل شده است. این انتقال نه تنها معنا را غیرسراسر است و انتزاعی می‌کند، بلکه تمرکز را از عامل عملی به پیامد و مسئولیت نهادی معطوف می‌سازد.

در مقایسه با فرم مستقیم و متجانس، این ساخت اسمی، رابطه علت و معلولی را به سطح «اصل قانونی» و «روند نهادی» ارتقا می‌دهد. عبارت «موجب تخریب محیط‌زیست شود» به جای «اگر فعالیت‌ها محیط‌زیست را تخریب کنند»، کنشگر انسانی را حذف کرده و خود فرایند تخریب را به یک موجودیت انتزاعی تبدیل می‌کند؛ درنتیجه، توجه متن به نتایج و پیامدها معطوف می‌شود و الزام قانونی تثبیت می‌گردد، بدون آنکه نیاز به تعیین مجری یا عامل مشخص باشد.

از دیدگاه گفتمانی، این انتخاب زبانی چند کارکرد کلیدی دارد: نخست، تمرکز بر پیامدهای زیست‌محیطی به جای کنشگران مشخص، الزامات قانونی را به شکل پایدار و کلی نشان می‌دهد. دوم، اسمی‌سازی و ساخت انتزاعی متن را متراکم، رسمی و بی‌طرف می‌سازد و احتمال تفسیرهای فردی یا ناهماهنگ را کاهش می‌دهد. سوم، مسئولیت قانونی و الزامات اجرایی به سطح نهاد منتقل می‌شود و سازمان حفاظت محیط‌زیست به عنوان نهادی توانمند و مشروع برجسته می‌گردد.

در بُعد ایدئولوژیک، حذف فاعل انسانی و تمرکز بر فرایندهای انتزاعی، مشروعیت و قدرت سازمان را تثبیت می‌کند و مسئولیت مستقیم افراد را به حاشیه می‌راند. این رویکرد زبان‌شناسانه، حتی بدون قصد آگاهانه قانون‌گذاران، وظایف قانونی را به شکل نهادی و رسمی ارائه می‌دهد و امکان پاسخ‌گویی فردی را محدود می‌کند. به عبارت دیگر، استدلال زبانی مادهٔ ۱۴ با تلفیق اسمی‌سازی و تبدیل شرط به اسم، هم الزامات قانونی را تقویت می‌کند و هم چارچوبی پایدار و رسمی برای اعمال نظارت نهادی فراهم می‌آورد، درحالی‌که امکان تأثیرگذاری مستقیم یا سوءتفسیر فردی کاهش می‌یابد.

متن ۸

ماده ۲۱: «صدور هرگونه مجوز بهره‌برداری از منابع طبیعی و محیط‌زیست منوط به ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و تأیید سازمان حفاظت محیط‌زیست است».

در ماده ۲۱ عبارت «منوط به ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و تأیید سازمان حفاظت محیط‌زیست» نمونه‌ای شاخص از استعاره منطقی به‌ویژه نوع علت ← اسم (Cause → Thing) محسوب می‌شود. در اینجا، فرایند شرطی «در صورتی که اثرات زیست‌محیطی ارزیابی شود و تأیید سازمان حاصل گردد» به یک ساخت انتزاعی و اسمی تبدیل شده است که الزام قانونی را از سطح فرد به سطح نهادی منتقل می‌کند. اگر متن به شکل متجانس و سراسر بیان می‌شد، می‌توانست چنین باشد: «هر شخص یا نهاد متقاضی بهره‌برداری باید اثرات زیست‌محیطی را ارزیابی کند و سازمان حفاظت محیط‌زیست آن را تأیید نماید.» این فرم مستقیم و روشن، نقش فاعل انسانی و رابطه علت و معلولی را صریح و قابل مشاهده ارائه می‌دهد.

با تبدیل شرط به فرم اسمی، تمرکز متن از کنشگران مشخص به فرآیندهای قانونی و الزامات نهادی منتقل می‌شود. واژه «ارزیابی» به‌جای فعل «ارزیابی کردن» و عبارت «تأیید سازمان حفاظت محیط‌زیست» به‌جای فعل «سازمان تأیید می‌کند» نه‌تنها فرآیندها را به یک موجودیت انتزاعی و کلی تبدیل می‌کند، بلکه امکان تمرکز بر نقش نهاد و اهمیت قانونی تصمیمات آن را فراهم می‌آورد. این ترکیب اسمی‌سازی و ساخت غیرسراسر، متن را متراکم، رسمی و انعطاف‌پذیر می‌سازد، به‌گونه‌ای که هم الزام قانونی حفظ می‌شود و هم خوانش‌های تفسیری فردی محدود می‌گردد.

از دیدگاه گفتمانی، این انتخاب زبانی چند پیامد قابل توجه دارد: نخست، نقش سازمان حفاظت محیط‌زیست به‌عنوان نهاد مرجع برای صدور مجوزها و پایش اثرات محیط‌زیستی برجسته می‌شود و جایگاه نهادی آن در فرآیند قانونی تثبیت می‌گردد. دوم، فرآیندهای ارزیابی و تأیید به‌صورت الزامات نهادی و انتزاعی ارائه‌شده و توجه به کنشگران فردی یا اختلافات شخصی کاهش می‌یابد. سوم، متن به‌صورت فشرده و رسمی درمی‌آید و هم‌زمان امکان نظارت قانونی و پیگیری عملی را در سطح نهادی فراهم می‌کند، بدون آنکه بار اضافی بر تصمیمات یا اقدامات شخصی تحمیل شود.

در لایه ایدئولوژیک، این استدلال زبان قانونی، قدرت و مشروعیت سازمان حفاظت محیط‌زیست را تثبیت می‌کند. حذف فاعل انسانی مشخص و تمرکز بر فرآیندهای اسمی، موجب می‌شود تصمیمات نهادی مستقل و الزام‌آور به نظر برسند و نقش پاسخ‌گویی فردی کاهش یابد. علاوه بر این، ارائه الزامات قانونی به شکل انتزاعی و اسمی، پیامدهای دیگری نیز به همراه دارد: مشروعیت بخشی به تصمیمات سازمانی، کاهش احتمال تفسیرهای شخصی یا متفاوت، و فشرده‌سازی پیام قانونی در قالبی که هم قابل اجرا باشد و هم با اصول قانون‌نویسی رسمی هماهنگ باشد.

به بیان دیگر، ماده ۲۱ نمونه‌ای از استعاره منطقی است که با تلفیق اسمی‌سازی و انتقال شرط به موجودیت انتزاعی، رابطه علت و معلولی را در ساختاری قانونی و نهادی تثبیت می‌کند؛ بدین ترتیب، نه‌تنها الزام قانونی حفظ می‌شود، بلکه قدرت، مشروعیت و نقش نظارتی سازمان حفاظت محیط‌زیست نیز به‌صورت غیرمستقیم اما مؤثر تقویت می‌گردد.

۶ بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش بررسی کاربرد و کارکرد انواع استعاره‌های دستوری در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست ایران مصوب ۱۳۵۴ بود. با استفاده از چارچوب نظری نقش‌گرایی نظام‌مند هلیدی و تحلیل دستوری-گفتمانی، داده‌ها هم به‌صورت کمی و هم کیفی تحلیل شدند تا ضمن مشخص شدن الگوهای زبانی، استعاری و ایدئولوژیک متن، به پرسش‌های پژوهش پاسخ مناسبی داده شود.

نتایج کمی نشان دادند که بیشترین بسامد در متن قانون متعلق به استعاره اندیشگانی و به‌ویژه زیرشاخه فرآیند به اسم با ۲۸٪ وقوع است. سایر زیرشاخه‌های اندیشگانی شامل ویژگی به اسم با ۱۹٪ و حالت به اسم با ۹٪ بودند. در میان استعاره‌های بینافردی، بیشترین بسامد مربوط به وجه با ۱۱٪ و پس‌از آن وجهیت با ۸٪ بود. استعاره‌های منطقی نیز با وقوع کمتر، شامل علت به اسم با ۶٪ و شرط به اسم با ۴٪ بودند. نمونه‌هایی مانند «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست»، «کنترل آلودگی هوا» و «باید اقدامات لازم انجام شود» نشان‌دهنده اسمی‌سازی فرایندها و برجسته‌سازی وظایف نهادی هستند.

هر یک از انواع استعاره‌های دستوری چه کارکرد زبانی و گفتمانی در متن قانون دارند؟ در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست، هر یک از انواع استعاره‌های دستوری نقش مشخصی در ساختار زبانی متن ایفا می‌کنند. استعاره‌های اندیشگانی، که بیشترین بسامد را دارند (۲۸٪ برای فرآیند به اسم، ۱۹٪ برای ویژگی به اسم و ۹٪ برای حالت به اسم)، فرایندها و ویژگی‌ها را به‌صورت اسمی انتزاعی بیان می‌کنند. نمونه‌هایی مانند «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست»، «کنترل آلودگی هوا» و «شاخص‌های محیط‌زیستی» نشان می‌دهند که افعال و حالت‌ها به نام‌های انتزاعی تبدیل شده‌اند تا اطلاعات فشرده و قابل ارجاع شوند. این تبدیل به شکل اسمی‌سازی باعث می‌شود متن رسمی و متراکم باشد و کنش‌ها به مفاهیم نهادی تبدیل شوند، که امکان تمرکز بر اهداف کلی قانون و کاهش تمرکز بر کنشگران فردی را فراهم می‌کند.

استعاره‌های بینافردی و منطقی نیز کارکردهای گفتمانی مهمی دارند. نمونه‌هایی مانند «باید اقدامات لازم انجام شود» (وجهیت) و «آلودگی هوا موجب بروز بیماری‌ها می‌شود» (علت به اسم) نشان می‌دهند که متن قانونی هم به تنظیم رابطه میان قانون‌گذار و مخاطب می‌پردازد و هم روابط علت و معلولی را به‌صورت انتزاعی بیان می‌کند. از طریق این ساخت‌ها، الزامات، مسئولیت‌ها و پیامدها به شکل فشرده و غیرشخصی منتقل می‌شوند، و متن به‌عنوان یک گفتمان حقوقی رسمی قدرت نهادی و ضرورت تبعیت از قانون را تثبیت می‌کند. در نتیجه، هر نوع استعاره دستوری نه‌تنها وظایف و فرایندها را به‌صورت قابل مدیریت و نهادی بیان می‌کند، بلکه موقعیت قانونی و ساختار اقتدار متن را نیز تقویت می‌نماید.

چگونه استعاره‌های دستوری در متن قانون به انتقال و تثبیت مسئولیت‌های نهادی کمک می‌کنند؟ استعاره‌های دستوری در متن قانون به شکل مؤثری وظایف و مسئولیت‌ها را از سطح فردی به سطح نهادی منتقل می‌کنند. در بسیاری از نمونه‌های متن، فرایندها و کنش‌ها به‌صورت اسمی انتزاعی بیان شده‌اند، مانند «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست» (ماده ۱) و «پایش منابع طبیعی» (ماده ۲). این اسمی‌سازی‌ها (Process → Thing) باعث می‌شوند که اقداماتی که درواقع توسط افراد یا واحدهای مشخص انجام می‌شوند، به مفاهیم کلی و نهادی تبدیل شوند. بدین ترتیب، متن قانونی تمرکز را از فاعل انسانی برداشته و آن را به «سازمان» یا نهادی

انتزاعی منتقل می‌کند، به‌گونه‌ای که وظایف و مسئولیت‌ها به یک چارچوب حقوقی و نهادی پیوند داده شود و نه به افراد خاص.

علاوه بر انتقال مسئولیت، استعاره‌های دستوری کارکرد تثبیت‌کننده نیز دارند. به‌عنوان مثال، در نمونه «اجرای برنامه‌های آموزشی بر عهده سازمان است» (ماده ۱)، فعل «اجرای» به یک موجودیت نهادی انتزاعی نسبت داده شده است. همچنین، نمونه‌هایی مانند «کنترل آلودگی هوا» (ماده ۳) و «مدیریت پسماند» (ماده ۴) نشان می‌دهند که اقدامات مادی و فرایندها به شکل اسمی درآمد و وظایف به نهادها پیوند خورده است. همین روند در بخش‌های وجهیت نیز مشاهده می‌شود؛ جملاتی مانند «باید اقدامات لازم انجام شود» (ماده ۵) و «می‌بایست گزارش‌ها تهیه گردد» (ماده ۶) نشان می‌دهند که الزام و تعهد به سطح نهادی منتقل شده و به یک گفتمان حقوقی رسمی تبدیل شده است. این ساختارهای زبانی باعث می‌شوند که قانون، نه تنها وظایف را به نهادها محول کند، بلکه این وظایف را به‌صورت پایدار و رسمی تثبیت نماید و امکان ارجاع به کنشگران فردی را به حداقل برساند، ضمن آنکه مشروعیت قدرت نهادی و چارچوب‌های قانونی را نیز بازنمایی می‌کند.

این استعاره‌ها چه پیامدها و کارکردهای ایدئولوژیک دارند و چگونه قدرت و مسئولیت را بازنمایی می‌کنند؟ استعاره‌های دستوری در متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست نقش مهمی در شکل‌دهی و بازنمایی ایدئولوژیک قدرت و مسئولیت ایفا می‌کنند. با استفاده از اسمی‌سازی، فرایندهای فعال و پویا به اشیاء یا مفاهیم انتزاعی تبدیل می‌شوند؛ برای نمونه، «حفاظت و بهسازی محیط‌زیست» (ماده ۱) و «کنترل آلودگی هوا» (ماده ۳). این اسمی‌سازی‌ها موجب می‌شوند که اقدامات و مسئولیت‌ها از سطح فردی و شخصی به سطح نهادی و قانونی منتقل شوند و عامل انسانی به پس‌زمینه برود. از منظر نظریه گفتمان انتقادی (فرکلاف، ۲۰۰۱)، چنین بازنمایی‌ای نه تنها وظایف را نهادی می‌کند، بلکه قدرت را نیز مشروعیت می‌بخشد؛ یعنی نهادهایی مانند «سازمان حفاظت محیط‌زیست» به‌عنوان متولی رسمی و انتزاعی، دارای اختیار و اقتدار قانونی معرفی می‌شوند.

کارکرد ایدئولوژیک دیگری که این استعاره‌ها دارند، طبیعی‌سازی و تکنیکی‌سازی تصمیمات قانونی است. نمونه‌های وجهیت مانند «باید اقدامات لازم انجام شود» (ماده ۵) و «می‌بایست گزارش‌ها تهیه گردد» (ماده ۶) نشان می‌دهند که الزامات قانونی به سطح نهادی و فنی ارتقا یافته‌اند. این ساختارها باعث می‌شوند که مخاطب متن قانون اقدامات و وظایف را به‌عنوان امر طبیعی و الزامی بپذیرد، بدون آنکه درگیر بررسی فرد عامل یا تضادهای احتمالی سیاسی و اجرایی شود. به‌عبارت دیگر، متن قانونی با بهره‌گیری از استعاره‌های دستوری، نه تنها وظایف و مسئولیت‌ها را انتزاعی و نهادی می‌کند، بلکه جریان قدرت، مشروعیت و سلسله‌مراتب قانونی را نیز بازنمایی می‌نماید و امکان پاسخ‌گویی فردی را محدود می‌سازد.

این روند تأثیرگذاری بر بازنمایی قدرت و مسئولیت، مطابق با نظریه هلیدی و متیسن (۲۰۰۴) و چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۲۰۱۶) نشان می‌دهد که زبان قانونی به‌عنوان یک ابزار اجتماعی، چه آگاهانه و چه ناآگاهانه، مکانیزم‌های ایدئولوژیک تولید می‌کند.

آیا متن قانون از نظر ساختاری به‌گونه‌ای طراحی شده است که استفاده از استعاره دستوری موجب فشرده‌سازی اطلاعات و غیرشخصی‌سازی اقدامات شود؟ متن قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست از نظر ساختاری به‌گونه‌ای طراحی شده است که استفاده از استعاره‌های دستوری موجب فشرده‌سازی اطلاعات و غیرشخصی‌سازی اقدامات می‌شود. یکی از ویژگی‌های بارز این متن، بهره‌گیری مکرر از اسمی‌سازی است که فرایندهای پویا و کنش‌های

فعال را به مفاهیم انتزاعی تبدیل می‌کند. برای نمونه، عبارت «پایش منابع طبیعی» (ماده ۲) یا «اجرای برنامه‌های آموزشی» (ماده ۱) نشان می‌دهد که فعالیت‌های مرتبط با محیط‌زیست به شکل نامتجانس و اسمی ارائه شده‌اند. این انتخاب زبانی موجب می‌شود که اطلاعات پیچیده درباره فرایندها و اقدامات قانونی به صورت فشرده و مختصر منتقل شود، بدون آنکه نیاز به ذکر جزئیات اجرایی یا مراحل عملیاتی باشد.

علاوه بر فشرده‌سازی، استعاره‌های دستوری در متن قانون باعث غیرشخصی‌سازی اقدامات می‌شوند. در بسیاری از نمونه‌ها، عامل انسانی به پس‌زمینه رانده شده و تمرکز بر نهادها و مفاهیم انتزاعی قرار می‌گیرد. مثال واضح آن عبارت «سازمان حفاظت محیط‌زیست موظف به اقدامات پیشگیرانه است» (ماده ۴) است. در این نمونه، هیچ فرد مشخصی به‌عنوان عامل اجرایی معرفی نمی‌شود و «سازمان» به‌عنوان متولی انتزاعی و نهادی عمل می‌کند. این غیرشخصی‌سازی باعث می‌شود که مسئولیت‌ها به سطح نهادی منتقل شوند و تمرکز بر سلسله‌مراتب قانونی و تعهدات رسمی باشد، نه بر اقدامات فردی کارکنان یا کارگزاران.

کارکرد دیگر این طراحی ساختاری، ترکیب اسمی‌سازی با وجهیت الزام‌آور است، مانند عبارت «باید اقدامات لازم انجام شود» (ماده ۵). این ساختارها ضمن فشرده‌سازی اطلاعات، الزامات قانونی را به صورت نهادی و غیرشخصی بیان می‌کنند و سطح تصمیم‌گیری را از حوزه فردی خارج می‌سازند. از منظر زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند و گفتمان انتقادی (هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴؛ فرکلاف، ۲۰۰۱)، این شیوه طراحی متنی نه تنها موجب انتقال سریع و فشرده اطلاعات می‌شود، بلکه مکانیزم‌های قدرت و مشروعیت نهادی را نیز تقویت می‌کند و زمینه بازنمایی ایدئولوژیک را فراهم می‌سازد.

به‌طور خلاصه، متن قانون با بهره‌گیری هدفمند از استعاره‌های دستوری، هم اطلاعات را به شکل فشرده و سازمان‌یافته ارائه می‌کند و هم اقدامات قانونی را غیرشخصی و نهادی می‌سازد، به گونه‌ای که مسئولیت‌ها، قدرت و سلسله‌مراتب قانونی به صورت شفاف اما انتزاعی بازنمایی شوند و تمرکز بر کنشگر فردی کاهش یابد.

منابع فارسی

ابراهیم پورنیک، فائقه، کرد زعفرانلو کامبوزیا، عالییه، دبیرمقدم، محمد و گلفام، ارسلان. (در دست چاپ). تحلیل ساخت اضافه در زبان فارسی برپایه دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد*، (در دست انتشار) doi: 10.22034/jls.2024.141702.1135

https://jls.uok.ac.ir/article_63486.html

اسلامی، مهدی و رضایی جمکرانی، احمد (۱۴۰۰). کاربست استعاره دستوری در تحلیل متون نمونه موردی: داستان حسنک وزیر. *کهن‌نامه ادب پارسی*، ۱۲(۲)، ۲۳-۳.

https://journals.ihcs.ac.ir/article_5959.html doi: 10.30465/cpl.2022.5959

رضاپور، ابراهیم (۱۳۹۴). تحلیل انتقادی استعاره دستوری در گفتمان سیاسی روزنامه‌های داخلی. *نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۱(۷)، ۴۹-۶۴. https://jrl.ui.ac.ir/article_20853.html?lang=fa

رضویان، حسین، و مبارکی، ساجده (۱۳۹۲). استعاره دستوری: شاخصی نو در تمایز زبان ادب و علم. *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ۱۴(۴)، ۲۴-۱.

<https://literature.ihss.ac.ir/Article/9937>

رضویان، حسین و طاهری، محسن (۱۳۹۸). استعاره دستوری در ترجمه: بررسی دو ترجمه از رمان «سالار مگس‌ها»، توسط حمید رفیعی و مژگان منصوری. پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی، ۹(۱)، ۷۱-۹۸.

https://jflr.ut.ac.ir/article_70888.html doi:10.22059/jflr.2018.243682.411
مقداری، صدیقه سادات و ساقی، شیرین (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی کاربرد استعاره دستوری در رمان بلندی‌های بادگیر و دو ترجمه از آن توسط رضا رضایی و نوشین ابراهیمی از منظر دستور نظام‌مند نقشی هلیدی. زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، ۱۷(۱)،

doi: 10.22067/jlkd.2025.91951.1300.۱۳۵-۱۶۲

https://jlkd.um.ac.ir/article_46377.html
المیر، علی، یعقوبی، روح‌الله، عامری، حیات، دبیر مقدم، محمد و آقاگل‌زاده، فردوس (۱۴۰۲). استعاره دستوری اسم‌سازی و بازنمایی ایدئولوژیک در گفتمان سیاسی برجام: رویکرد دستور نقش‌گرای نظام‌مند. پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، ۱(۲)، ۴۴-۲۱.

Doi: 10.22034/jls.2023.62729

https://jls.uok.ac.ir/article_62729.htm

References

- Baratta, A. M. (2010). Nominalization development across an undergraduate academic degree program. *Journal of pragmatics*, 42(4), 1017-1036.
<https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.08.007>
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216609002148?via%3Dihub>
- Barbier, E. B. (2022). The Policy Implications of the Dasgupta Review: Land Use and Biodiversity. *Environmental Economics and Policy Studies*, 24(1), 1–19. <https://doi.org/10.1007/s10640-022-00658-1> <https://link.springer.com/article/10.1007/s10640-022-00658-1>
- Dasgupta, P. (2021). *The economics of biodiversity: the Dasgupta review*. Hm Treasury.
- Devrim, D. Y. (2015). Grammatical metaphor: What do we mean? What exactly are we researching?. *Functional Linguistics*, 2(1), 3. <https://doi.org/10.1186/s40554-015-0016-7>
<https://functionallinguistics.springeropen.com/articles/10.1186/s40554-015-0016-7>
- Ebrahim Poornik, F. , Kord Zaferanloo Kambuzia, A. , Dabir Moghaddam, M. and Golfam, A. (2024). The study of Ezafe construction in Persian based on Halliday's systemic Functional grammar. *Linguistic Studies: Theory and Practice*, (In Press), -. doi: 10.22034/jls.2024.141702.1135. [In Persian].
https://jls.uok.ac.ir/article_63486.html

- Eggins, S. (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics* (2nd ed.). Continuum.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Polity Press.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). Longman.
- Fairclough, N. (2006). *Language and Globalization*. Routledge.
- Fairclough, N. (2016). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (2nd ed.). Routledge.
- Singla, A. (2024). Environmental Law and Sustainability: Legal Approaches to Addressing Climate Change and Protecting Natural Resources. *Indian Journal of Law*, 2(4), 39–45. <https://doi.org/10.36676/ijl.v2.i4.38>
<https://law.shodhsagar.com/index.php/j/article/view/38>
- Halliday, M. (1994). *Introduction to Functional Grammar*. 2nd Ed (London: Edward Arnold).
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2004). *An Introduction to Functional Grammar* (3rd ed.). Arnold.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
- Islami, M. and Rezaee Jamkarani, A. (2022). Application of Grammatical Metaphor in Analyzing Texts Case Study: Story of Hassanak-e-Vazir. *Classical Persian Literature*, 12(2), 1-23. doi: 10.30465/cpl.2022.5959. [In Persian].
https://journals.ihcs.ac.ir/article_5959.html
- Malmir, A. , Yaghoubi, R. , Ameri, H. , Dabir Moghaddam, M. and Aghagolzadeh, F. (2023). Nominalization as Grammatical Metaphor and Ideological Representation in Political Discourse of JCPOA. *Linguistic Studies: Theory and Practice*, 1(2), 21-44. doi: 10.22034/jls.2023.62729. [In Persian].
https://jls.uok.ac.ir/article_62729.htm
- Martin, J. R., & Rose, D. (2003). *Working with discourse: Meaning beyond the clause*. Bloomsbury Publishing.
- Martin, J. R., & Rose, D. (2008). *Genre Relations: Mapping Culture*. Equinox.
- Meghdari, S. and Saghi, S. (2025). Comparative Analysis of the Use of Grammatical Metaphor in the Novel Wouthering Heights and its Two Translations by Reza Rezaei and Noushin Ebrahimi from the Perspective of Halliday's Systematic-Functional Grammar. *Journal of Linguistics and Khorasan Dialects*, 17(1), 162-135. doi: 10.22067/jlkd.2025.91951.1300. [In Persian].
https://jlkd.um.ac.ir/article_46377.html

- Ravelli, L. J., Simon-Vandenberg, A. M., & Taverniers, M. (Eds.). (2011). *Grammatical Metaphor: Views from systemic functional linguistics*. John Benjamins Publishing Company.
- Razavian, H. and Mobaraki, S. (2014). Grammatical Metaphor: A New Criterion for Distinguishing the Language of Science and Literature. *Research in Persian Language and literature*, 31 (11), 1-10. <https://literature.ihss.ac.ir/en/Article/9937>. [In Persian].
<https://literature.ihss.ac.ir/Article/9937>
- Razavian, H. and Taheri, M. (2019). Grammatical Metaphor in Translation: The Analysis Of The Two Translations of The Novel “Lord Of The Flies” By Hamid Rafiei and Mozghan Mansouri. *Journal of Foreign Language Research*, 9(1), 71-98. doi: 10.22059/jflr.2018.243682.411. [In Persian].
https://jflr.ut.ac.ir/article_70888.html
- Rezapour, E. (2015). Critical analysis of grammatical metaphor in political discourse of local newspapers. *Journal of Researches in Linguistics*, 7(1), 49-64. https://jrl.ui.ac.ir/article_20853.html?lang=en. [In Persian].
https://jrl.ui.ac.ir/article_20853.html?lang=fa
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F., ... Foley, J. A. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461, 472-475.
<https://doi.org/10.1038/461472a>
<https://www.nature.com/articles/461472a>
- Saleem, A., & Sher, M. (2024). Depersonalization of Power: A Lexicogrammatical Analysis of a Legal Text. *Pakistan Languages and Humanities Review*, 8(3), 157-167. [https://doi.org/10.47205/plhr.2024\(8-III\)15](https://doi.org/10.47205/plhr.2024(8-III)15)
<https://ojs.plhr.org.pk/journal/article/view/985>
- Shahrokhi, M. (2018). The Linkage Between International Environmental Law and Natural Sciences: Challenges and Solutions. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 18(2), 345-367. <https://doi.org/10.1007/s10784-017-9371-3>
<https://environmentaljournal.org/article/the-linkage-between-international-environmental-law-and-natural-sciences-challenges-and-solutions>
- Solan, L. B. (2005). *The Language of Judges: A Study of Judicial Style and the Rule of Law*. University of Chicago Press.

- Taverniers, M. (2017). Environmental Regulation in Evolution and Governance: A Comparative Analysis. *Environmental Policy and Governance*, 27(4), 317–329. <https://doi.org/10.1002/eet.1763>
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1523908X.2020.1792862>
- Tiersma, P. M. (1999). *Legal Language*. University of Chicago Press.
- Tiersma, P. M., & Solan, L. M. (Eds.). (2012). *The Oxford handbook of language and law*. Oxford University Press.
- Wang, Y. (2009). Environmental Regulation and Economic Performance: A Comparative Study. *Environmental Economics and Policy Studies*, 11(2), 123–135.
<https://doi.org/10.1007/s10018-008-0009-2>
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364032116301587?via%3Dihub>
- Zareifard, R., Hosseini, Z., & Zarei, T. (2020). The Investigation of the Grammatical Metaphors of Iranian Legal Texts. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation (IJLLT)*.
<https://ssrn.com/abstract=3546853>